

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки “Полтавський університет
економіки і торгівлі”
08 липня 2015 року № 152-Н

Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
“ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ”**

Факультет харчових технологій,
готельно-ресторанного та туристичного бізнесу
Форма навчання денна

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри

Г.П. Скляр

„_____” _____ 2020 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

***На тему “РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СТРУКТУРА, СУЧАСНИЙ СТАН ТА
ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ”***

***зі спеціальності 242 “Туризм”
освітня програма “Туризм” ступеня бакалавра***

Виконавець роботи Яковенко Анастасія Олександрівна

(підпис, дата)

Науковий керівник к. геогр. н., доц. Логвин Михайло Михайлович

(підпис, дата)

ПОЛТАВА – 2020

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ	
1.1. Сутність поняття та компонентний склад рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.....	7
1.2. Сучасні методичні підходи до оцінювання рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.....	13
1.3. Організаційно-правове регулювання туристично-краєзнавчої діяльності.....	25
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ	
2.1. Природні ресурси регіону як чинник його туристичної привабливості.....	38
2.2. Історико-культурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.....	44
2.3. Інфраструктурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.....	56
Висновки та пропозиції.....	72
Список використаних джерел.....	74
Додатки.....	81

ВСТУП

Сучасний стан розвитку України характеризується кардинальною перебудовою господарського комплексу, основною метою якої є формування ефективної національної економіки та її регіональних сегментів. Водночас необхідність забезпечення прискорених темпів економічного зростання регіональних господарських систем потребує пошуку і задіяння ресурсних можливостей для нарощування потенціалу.

Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу території є першочерговим завданням забезпечення сталого розвитку сфери туризму. Оцінка ТРП є важливою передумовою планування туристичної галузі у національному і регіональному масштабах, оптимізації просторової та господарської організації територіальних туристично-рекреаційних комплексів. Без показників об'єктивної оцінки виникають складності щодо залучення інвесторів у розвиток туризму. У сучасних ринкових умовах комплексна оцінка туристичних ресурсів створює підґрунтя для реалізації рентного механізму їх використання, застосування ресурсів за принципом платності природокористування.

На початку ХХІ ст. у сучасному світі сформувалося нове ставлення до туризму – для багатьох це вже не розкіш, а природна необхідність. В деяких європейських країнах навіть сформувалося таке поняття, як «право на туризм», що відображено в Глобальному етичному кодексі туризму, прийнятому Всесвітньою туристичною організацією.

Український туризм з року в рік працює достатньо динамічно, нарощує обсяги виробництва товарів і послуг, підвищує якість і культуру обслуговування. Розвиток даної галузі сприяє підвищенню стану економіки, надає нові робочі місця, задовольняє потреби відпочиваючих.

Туризм визнано одним з пріоритетних напрямків національної культури й

економіки. Це повністю співпадає зі світовими тенденціями, які свідчать, що туристична сфера буде провідною індустрією XXI століття. Природно-кліматичні та історичні умови створили на Україні потужну ресурсну базу для розвитку туристично-рекреаційної індустрії, та розбудови відповідної інфраструктури. Основними факторами привабливості рекреаційно-туристичних ресурсів є природа, клімат, мистецтво, історія, харчування, архітектура, релігія.

Територія України характеризується виключно сприятливими умовами для проведення різних видів туристичної діяльності та наявністю різноманітних рекреаційних ресурсів для відпочинку і лікування населення.

Вибір теми обумовлено необхідністю дослідити рекреаційно-туристичний потенціал Чернігівської області. Чернігівська область має потужний рекреаційно-туристичний потенціал. Проте сучасні туристи, на жаль, з ним майже не знайомі. Причиною цього є нецільове використання об'єктів природної та культурної спадщини та недостатнє їх фінансування. Нагальною є потреба детального вивчення, з'ясування перспектив використання даних об'єктів в сфері туризму. З вищесказаного випливає актуальність дослідження.

Серед активних учасників у справі вирішення наукових проблем культурного туризму чимало вітчизняних учених – філософів, культурологів, туризмознавців таких як історик і письменник О.М. Бодянський, винахідник М.І.Кибальчич, скульптор І.П. Мартос, письменники В.М. Забіла, І.А. Кочерга, П.Г. Тичина, Олекса Десняк, композитори Г.Г. Верьовка, Л.М. Ревуцький. Значну кількість полотен і малюнків створено на Чернігівщині Т.Г. Шевченком. Тут бував український філософ і поет Г.С. Сковорода, жили і працювали письменники Л.І. Глібов, М.М. Коцюбинський, Марко Вовчок, В.І. Самійленко, М.А. Вербицький. Тут також жив конструктор космічних ракет академік С.П. Корольов, у різні періоди перебували академік О.О. Богомолець, російський історик М.С. Державін, М.В. Гоголь, Є.П. Гребінка. Чернігівську землю відвідали О.С. Пушкін, О.С.

Грибоедов, Адам Міцкевич, Л.М. Толстой, Максим Горький, М.І. Глінка, П.І. Чайковський.

Дослідженням рекреаційно-туристичної сфери в Україні та, зокрема, в Чернігівській області займаються чимало науковців. Серед них: О. Любінцева, Є. Панкова, М. Мальська, О. Бейдик, Н. Фоменко та інші.

Метою роботи є рекреаційно-туристичний потенціал Чернігівської області, а також його структура, сучасний стан та перспективи використання, дослідження теоретичних та прикладних аспектів використання рекреаційно-туристичного потенціалу як складової сфери туризму взагалі, та в Чернігівській області, зокрема, а також розкриття туристично-рекреаційних ресурсів області, проаналізувавши особливості їхнього сучасного використання у туристичній сфері.

Досягнення поставленої мети забезпечується виконанням наступних взаємопов'язаних завдань:

- розкрити сутність поняття та компонентний склад рекреаційно-туристичного потенціалу регіону;
- дослідити сучасні методичні підходи до оцінювання рекреаційно-туристичного потенціалу регіону;
- вивчити організаційно-правове регулювання туристично-краєзнавчої діяльності;
- проаналізувати природні ресурси регіону як чинник його туристичної привабливості;
- оцінити історико-культурну компоненту рекреаційно-туристичного потенціалу регіону;
- розглянути інфраструктурну компоненту рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.

Об'єктом дослідження є процеси організації розвитку рекреаційно-туристичного потенціалу. Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та

практичні аспекти розвитку рекреаційно-туристичного потенціалу в Чернігівській області.

Основними методами дослідження є: теоретичні, соціологічні, економіко-статистичні. Системний підхід та комплексний аналіз розкривають зміст рекреаційно-туристичного потенціалу як багатопланового явища, важливої частини туристичної діяльності та абстрактно-логічний метод який надає можливість здійснення теоретично-методичних узагальнень та формулювання висновків.

Інформаційною базою слугували: законодавчі та нормативно-правові акти України, що регламентують діяльність у галузі туризму, матеріали Державної служби статистики України та Управління культури і туризму Чернігівської обласної державної адміністрації, праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблематики функціонування та розвитку сфери туризму, науково-методичні публікації в наукових періодичних виданнях, матеріали науково-практичних конференцій, дані всесвітньої мережі Інтернет.

Окремі положення кваліфікаційної роботи були апробовані та оприлюднені в матеріалах кафедрального круглого столу студентів та аспірантів “Туризм і молодь – 2019” (м. Полтава, 2019 рік).

Структурно робота складається з двох розділів, вступу, висновків, переліку інформаційних джерел, додатків. У роботі налічується 5 таблиць, 37 рисунків, 7 додатків (у них 7 таблиць), перелік інформаційних джерел налічує 95 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

1.1. Сутність поняття та компетентний склад рекреаційно-туристичного потенціалу регіону

Питанням розвитку рекреації та туризму на сучасному етапі розвитку суспільства приділяється все більше уваги, тому що цей вид діяльності для багатьох країн та регіонів є стратегічним, знаходиться в сфері пріоритетного розвитку багатьох територій, в тому числі України в цілому, та Чернігівського регіону, зокрема.

В останні десятиліття сфера туризму і рекреації перетворилась в одну з найбільш прибуткових та розвинутих галузей світового господарства. Вона виконує важливу роль у соціально-економічному розвитку багатьох країн та їх окремих регіонів, забезпечуючи створення додаткові робочі місця та підвищує якість життя місцевого населення. Значення туризму в суспільстві багатогранне: він стимулює розвиток супутніх з туристично-рекреаційною сферою галузей – транспорт, зв'язок, торгівля, виробництво сувенірної продукції, сфера послуг, ресторанне господарство, будівництво.

У зв'язку з інтенсивним розвитком туристичної діяльності відбувається формування, уточнення та вдосконалення понятійного апарату, який стосується туристично-рекреаційної сфери. Спочатку в наукових колах було вирішено використовувалась категорія «рекреаційний» (рекреаційна діяльність, рекреаційні ресурси). Нині вживають комплексне поняття, поєднуючи різні сфери діяльності в межах одного туристично-господарського комплексу (зустрічається словосполучення «туристично-рекреаційний ресурс», «туристично-рекреаційна діяльність», «туристично-рекреаційний комплекс», «туристично-рекреаційний потенціал»). Також використовується словосполучення «туристичні ресурси», в

інших – «туристичний потенціал», а іноді дані поняття вживаються як синоніми. Крім того використовуються словосполучення «туристично-рекреаційний потенціал» та «рекреаційно-туристичний потенціал» [15].

Тобто, туристичні ресурси – це сукупність природних і антропогенних ресурсів відповідної території, які задовольняють різноманітні потреби туриста й можуть використовуватись з метою відпочинку, туризму та оздоровлення.

На початку дослідження варто проаналізувати концептуальні підходи до основних категорій – потенціал, туризм та рекреація.

У тлумачному словнику С.І. Ожегова і Н.Ю. Шведової дається таке визначення потенціалу: «...ступінь потужності у будь-якому відношенні, сукупність будь-яких засобів, можливостей...» [89]. Головне, що об'єднує різні потенціали, полягає в тому, що практично всі вони містять певну сукупність можливостей чи здібностей в тій сфері, де застосовується те чи інше визначення.

Таким чином, визначення «потенціал» означає наявність у будь кого/будь-чого прихованих можливостей, або спроможність діяти та розвиватися у певних сферах. Поняття «потенціал» та «ресурси» часто ототожнюють.

Принциповою відмінністю між поняттями «ресурси» і «потенціал» є те, що ресурси існують незалежно від суб'єктів економічної діяльності, а потенціал окремого підприємства, суспільства в цілому невіддільний від суб'єктів діяльності [31].

Однак, варто розмежовувати поняття «туристичні ресурси» і «туристичний потенціал», та розглядати їх з позиції можливості й здібності суб'єктів туристичної діяльності використовувати ресурси в якості потенціалу. А формування туристичного потенціалу регіону обумовлено можливістю використання туристичних ресурсів в організації і розвитку туристичної діяльності на певній території. Здатність суб'єктів туристичної діяльності ефективно використовувати туристичний потенціал регіону забезпечуватиме успішний розвиток як суб'єктів туристичної індустрії, так і регіону.

Фактично кожен регіон на основі туристичних ресурсів формує туристичний потенціал. Туристичний потенціал сприяє підвищенню привабливості території для туристів, а туристичні регіони – перспективними.

Важливим є визначення співвідношень понять «туризм» і «рекреація». Згідно з чинним українським законодавством, «туризм – тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає» [9]. Положення Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» визначає рекреацію, як «відновлення за межами постійного місця проживання у визначених згідно із законодавством місцях природно-заповідних територій та об'єктів розумових, духовних і фізичних сил людини, що здійснюється шляхом загальнооздоровчого, культурно-пізнавального відпочинку, туризму, оздоровлення, любительського та спортивного рибальства, полювання» [10]. Таким чином, туризм і рекреація розрізняються об'ємом понять: рекреація включає короткочасну рекреаційну активність, а для туризму характерна зміна звичної обстановки, звичного способу життя. Зміст цих понять різниться також ставленням до подорожей за службовими цілями (діловий туризм) – для туризму вони є його невід'ємною частиною, а рекреація означений вид діяльності не розглядає. Бережна І.В. зазначає, що оскільки, «рекреація» у перекладі з латинської мови означає «відновлення сил», а з французької – «перерву, відпочинок, розвагу, зміну темпу життя, що не пов'язаний безпосередньо з трудовою діяльністю», то найчастіше цим поняттям позначають як означені вище дії, які спрямовані на відтворення фізичного, психічного та духовного здоров'я, так і місце, де вони можуть відбуватись.

Таким чином, туризм виступає як форма та елемент відпочинку, тоді як під рекреацією розуміється відпочинок, оздоровлення, відновлення фізичних та психологічних сил.

Розглянемо як поняття «турист» та «рекреант» розглядаються у законодавстві України. Так, турист є «особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін» [67]. А рекреантом є «особа, яка відновлює у визначених згідно із законодавством місцях природно-заповідних територій та об'єктів свої розумові, духовні і фізичні сили».

Тобто, якщо людина відпочиває в курортно-оздоровчому комплексі, то вона скоріше «рекреант». «Турист» передбачає користування засобами розміщення, закладами харчування. В обох випадках людина залишає своє постійне місце проживання на деякий час. За звичай, людей, що подорожують з одного місця в інше, пішки чи використовуючи певний вид транспорту, організовано чи самотійно, називають туристами [52].

Після досліджень категорій «потенціал», «ресурси», «рекреація», «туризм», «рекреант» та «турист», переходимо до аналізу сутності та змісту поняття «туристично-рекреаційний потенціал». Під рекреаційним потенціалом розуміється сукупність рекреаційних ресурсів конкретної території на визначену дату, які використовуються або можуть використовуватися для рекреації.

Туристичний потенціал підкреслює приналежність потенціалу до сфери туризму, а рекреаційний потенціал сприяє відновленню сил людини в процесі відпочинку. Словосполучення «туристично-рекреаційний» є точнішим тому, що дозволяє об'єднати і рекреаційну діяльність [23]. У таблиці А.1 проаналізовані варіанти визначень «туристично-рекреаційний потенціал».

Тобто, туристично-рекреаційний потенціал – досить ємне поняття, яке містить численні детермінанти, що визначають туристично-рекреаційну привабливість певного регіону (див. рис. 1.1.1).

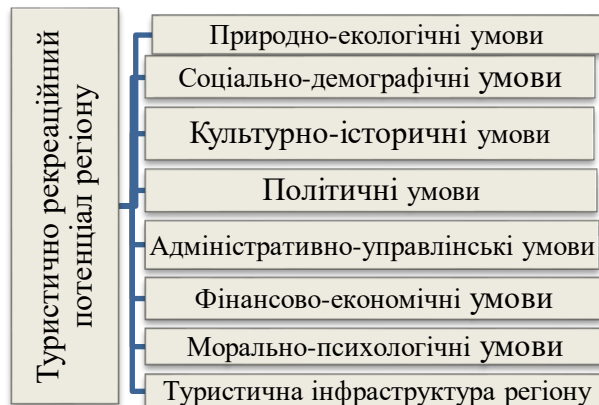

Рис. 1.1.1 Комплексний склад туристично-рекреаційного потенціалу, [складено автором]

На рисунку 1.1.1 показано, що туристично-рекреаційний потенціал будь-якої території має складну ієрархію й включає в себе багато різних елементів з великою кількістю компонентів. У багатьох випадках використовується лише формальне визначення туристично-рекреаційного потенціалу регіону, без глибокого аналізу сутності й специфіки взаємозв'язків, що виникають між різнорідними елементами, які входять до складу потенціалу.

Визначення складових елементів туристично-рекреаційного потенціалу з точки зору економіки та дослідження його властивостей як системи є надзвичайно актуальним, тому що дозволить: по-перше, більш повно виявити елементи, що входять до складу сукупного туристично-рекреаційного потенціалу регіону; по-друге, більш точно розрахувати його величину; по-третє, дослідити можливості інтеграції елементів, що входять до складу туристично-рекреаційного потенціалу регіону [59].

Російський вчений А.В. Дроздов [26] пропонує для дослідження сукупного туристично-рекреаційного потенціалу виділяти дві основні компоненти:

- 1) природні й культурні ландшафти;
- 2) засоби та умови здійснення туристично-рекреаційної діяльності.

На наш погляд, дана методика не розкриває в повному обсязі сутність туристично-рекреаційного потенціалу, не враховує стан та рівень розвитку

інфраструктури сфери туризму та рекреації, особливості економічного розвитку території, кадрове забезпечення туристично-рекреаційної сфери, соціальну складову.

Більш повним та ємним є підхід вченого Н.В.Святохо, за яким туристично-рекреаційний потенціал території розглядається як сукупність чотирьох основних компонентів – природно-ресурсної, історико-культурної, економічної та соціальної, які взаємопов'язані й взаємодіють між собою (див табл. 1.1.2) [31].

Таблиця 1.1.2

Туристично-рекреаційний потенціал території, складено автором за [64]

Структура	Визначення
Природно-ресурсна компонента	здатність природних систем без шкоди для себе виробляти необхідну для людини продукцію, тобто використовуватись в туристично-рекреаційній діяльності
Історико-культурна компонента	характеризує можливості для розвитку туристично-рекреаційної діяльності шляхом використання історико-культурного надбання певної території.
Економічна компонента	складова частина економічного (господарського) потенціалу території, яка характеризує здатність території продукувати та відтворювати туристично-рекреаційний продукт.

Узагальнюючи усе вищесказане, туристично-рекреаційним потенціалом є сукупність органічно взаємопов'язаних природних і матеріальних засобів, які в процесі взаємодії здатні виробляти продукцію або продукт. Використання туристично-рекреаційних ресурсів, тобто природних, лікувально-оздоровчих, культурно-історичних, розважальних об'єктів, які можуть бути використані для організації туристично-рекреаційної діяльності, здатне підвищити потенціал регіону за рахунок припливу коштів від туристичних, оздоровчих та рекреаційних послуг для зовнішніх і внутрішніх споживачів, відновлення і забезпечення умов для ефективного функціонуванню капіталу.

На наступному етапі даного дослідження розглянемо сучасні методичні підходи до оцінювання рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.

1.2 Сучасні методичні підходи до оцінювання рекреаційно-туристичного потенціалу регіону

Вивчення рекреації й туризму здійснюється за допомогою різних підходів і методів, при виборі яких серед спеціалістів немає одностайності (див. рис. 1.2.1).

Рис. 1.2.1 Підходи до вивчення туристично-рекреаційної діяльності, складено автором за [47]

Для вирішення питань, пов'язаних з ефективним використанням туристично-рекреаційного потенціалу та розвитком туристичної діяльності доцільно використовувати системний підхід. Виходячи з системного підходу, можливо проаналізувати територію регіону, де утворився значний туристично-рекреаційний потенціал; вивчити проблеми та принципи регулювання туристично-рекреаційних процесів у ньому; обґрунтувати необхідність запровадження нових організаційних форм і методів регулювання туристично-рекреаційної діяльності [35].

Системний підхід реалізується через застосування сукупності методів, прийомів та засобів прикладного системного аналізу. Саме системний аналіз на основі врахування впливу внутрішніх та зовнішніх чинників дозволяє "охопити" об'єкт у його повноті, визначити протиріччя та проблеми функціонування

системи, під якою розуміють множину елементів з відносинами і зв'язками між ними, що утворюють певну цілісність. Поняття системи зустрічається ще у давньогрецьких вчених, які тлумачили її як світовий порядок. Системно уявляли світ Аристотель, Г. Гегель, Ф. Шеллінг, Г. Сковорода.

Російський вчений І.В. Зорін вважає, що туристично-рекреаційна система формується на стику трьох окремих підсистем – природи, суспільства, господарства – й містить у собі компоненти вказаних підсистем: природні туристичні ресурси, туристи (формальна тимчасова суспільна група), туристичні засоби (матеріально-технічні, енергетичні й трудові ресурси, необхідні для обслуговування туристично-рекреаційної системи) [35].

Під час моделювання розвитку туристично-рекреаційної діяльності, досліджувана система може розглядатись у вигляді двох блоків: «туристи» та «забезпечення» (див. рис. 1.2.2).

Рис. 1.2.2 Підсистеми блоку забезпечення, складено автором за [4]

До складу економічної компоненти входять:

- інфраструктурні елементи – збалансовані з вимогами виробництва туристично-рекреаційного продукту можливості засобів розміщення, підприємств харчування, дозвілля, транспорту забезпечувати необхідні умови для здійснення туристично-рекреаційної діяльності;

- фінансові елементи – характеризують обсяг грошових коштів, які єв розпорядженні території для здійснення туристично-рекреаційної діяльності;
- інформаційні елементи – сукупність організаційно-технічних й інформаційних можливостей, що забезпечують прийняття та реалізацію управлінських рішень і впливають на виробництво й реалізації туристично-рекреаційного продукту;
- інвестиційні елементи – сукупні можливості території з інвестування сфери туризму й рекреації;
- управлінські елементи – це навички й компетенції керівництва всіх рівнів управління щодо формування, організації, створення належних умов для функціонування та розвитку туристично-рекреаційної сфери [82].

Соціальна компонента характеризує можливості території з відтворення необхідної для розвитку туристично-рекреаційної діяльності робочої сили. Ця компонента включає в себе необхідним чином кваліфіковані кадри, здатні здійснювати туристично-рекреаційну діяльність (див. рис.1.2.3).

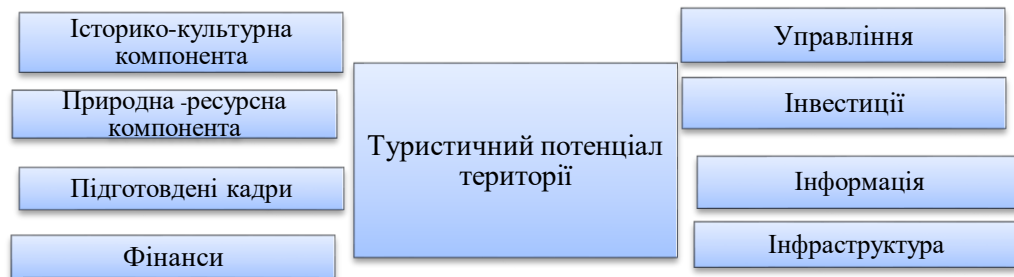

Рис.1.2.3 Компонентний склад туристично-рекреаційного потенціалу території, складено автором за [52]

Незаперечним є той факт, що основою туристично-рекреаційного потенціалу є туристичні ресурси. Туристичні ресурси – це сукупність природних і антропогенних ресурсів відповідної території, які задовольняють різноманітні потреби туриста й можуть використовуватись з метою відпочинку, туризму та оздоровлення. Завдяки наявності на певній території бальнеогрязевих джерел, історико-культурних пам'яток, сприятливих кліматичних умов, мальовничих

ландшафтів може розвиватись туристично-рекреаційна діяльність [5]. Наявність тільки ресурсної компоненти вже забезпечує мінімальний рівень розвитку туристично-рекреаційної сфери. Це пояснюється тим, що людині для відтворення витраченої за час трудової діяльності енергії достатньо змінити традиційне оточення, виїхати за межі постійного місця проживання, навіть за умови відсутності комфортабельних засобів розміщення та якісної туристичної інфраструктури.

Для проведення оцінки туристично-рекреаційного потенціалу території необхідно визначити перелік показників, що характеризують компоненти потенціалу, за якими може здійснюватися оцінка. Обрана система окремих показників повинна вирішувати завдання, пов'язані з підвищенням ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу, плануванням подальшого розвитку сфери туризму й рекреації, прийняттям управлінських рішень щодо доцільності подальшого використання території з туристично-рекреаційною метою (див. рис. 1.2.4).

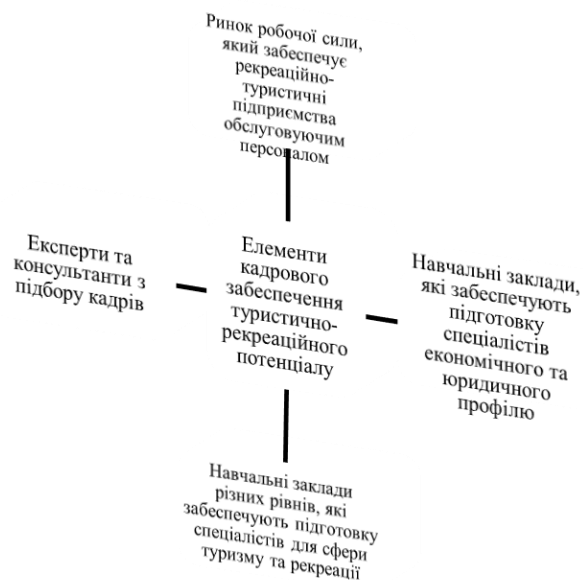

Рис.1.2.4 Елементи кадрового забезпечення туристично-рекреаційного потенціалу, складено автором за [17]

З метою проведення оцінки соціальної компоненти туристично-рекреаційного потенціалу пропонується використовувати наступні показники:

- кількість працівників туристично-рекреаційної сфери;
- кількість навчальних закладів усіх видів, які здійснюють підготовку спеціалістів туристичного профілю;
- ліцензійний обсяг навчальних закладів усіх видів для підготовки спеціалістів туристичного профілю [3].

Туристичні ресурси, що виступають об'єктами можна класифікувати за такими генетично-функціональними ознаками:

1) Група природних туристичних ресурсів: клімат (як основний базис розвитку не лише більшості рекреаційних занять і видів туризму, а взагалі життєдіяльності людини, особливо у контексті його лікувально-оздоровчого впливу і комфортності перебування); рельєф (особливо річковими долинами); водні (як безпосередньо акваторіальна поверхня, так і актуальна берегова смуга морів, озер, річок, водосховищ); бальнеолікувальні (мінеральні води, лікувальні грязі, термальні води); ландшафтно-біотичні (переважно лісові масиви); природно-антропогенні (ПЗТ: природно-заповідні території і об'єкти, особливо національні природні парки, а також мисливські угіддя, садово-паркові комплекси і зони); геологічні (переважно печери, рідше скельні масиви); специфічні (водопади, острови, вулкани) [47].

2) Група антропогенних туристичних ресурсів: пам'ятки (архітектури і містобудування, особливо замки, палаці, монастирі, а також пам'ятки історії, археології, монументального мистецтва і біосоціальні пам'ятки, що пов'язані із життєдіяльністю видатних людей); історичні місця і населені пункти; спеціальні соціально-культурні установи і заклади (краєзнавчі та тематичні музеї, сакральні комплекси і релігійні центри, етнокультурні центри – скансени, тематичні розважальні парки); сучасні урбоіндустріальні комплекси і місця (ділові центри великих міст, цікаві промислові підприємства, видатні інженерні споруди,

особливо башти, мости, дамби); подієві (визначні та міжнародні спортивні події, особливо і, культурні події – фестивалі, мистецькі виставки, концерти, гастролі, а також професійно-ділові події – ярмарки, виставки, конференції, конгреси) [29].

Оцінка туристичних ресурсів складається з кількох взаємопов'язаних етапів:

1. Перший етап пов'язаний із формальним визначенням мети оцінювання. Такою метою може бути попереднє дослідження, планування, розробка програм, моделей розвитку туризму, вдосконалення системи туристичного бізнесу в регіоні, визначення інвестиційно привабливих регіонів у сфері відпочинку і туризму, складання кадастру рекреаційних ресурсів, визначення ступеня придатності районів для туристичного використання.

2. На другому етапі відбувається виділення чітких меж того, що буде оцінюватись. У географічних дослідженнях регіонального рівня найчастіше об'єктами оцінки виступають геосистеми. Однією з ключових проблем етапу є обґрунтований поділ території на окремі операційні територіальні одиниці (ОТО) – одиниці, виділені виходячи з мети дослідження і специфіки досліджуваної геосистеми. ОТО виступають в ролі елементарних одиниць географічних досліджень, на основі яких вивчається неоднорідність географічних систем [1].

3. Третій етап пов'язаний із виділенням суб'єкта оцінки, з позицій якого проводитиметься оцінка об'єкта. У ролі суб'єктів оцінки ТРПТ зазвичай виступають регіони, як економічні системи, організатори туристично-рекреаційної діяльності, види або типи туристично-рекреаційних занять, певні категорії туристів (рекреантів).

4. Протягом четвертого етапу відбувається визначення показників, необхідних для оцінки об'єкта (чинників та умов), які є суттєвими для його порівняльної характеристики, виходячи із сформульованої мети оцінки.

5. На п'ятому етапі проводиться збір інформації, необхідної для оцінки.

6. Шостий етап забезпечує приведення показників оцінки до єдиної системи вимірювання. Для цього, зазвичай, використовують оціночні шкали, нормування, ранжування.

7. На сьомому етапі визначається спосіб «згортання» оціночних показників у часткові та (або) інтегральні показники ТРПТ з подальшим отриманням по них результатів оцінки.

8. Восьмий етап включає перевірку і, при необхідності, корегування результатів оцінки.

9. На останньому, дев'ятому етапі, відбувається інтерпретація отриманих результатів оцінки ТРПТ (див. рис. 1.2.5).

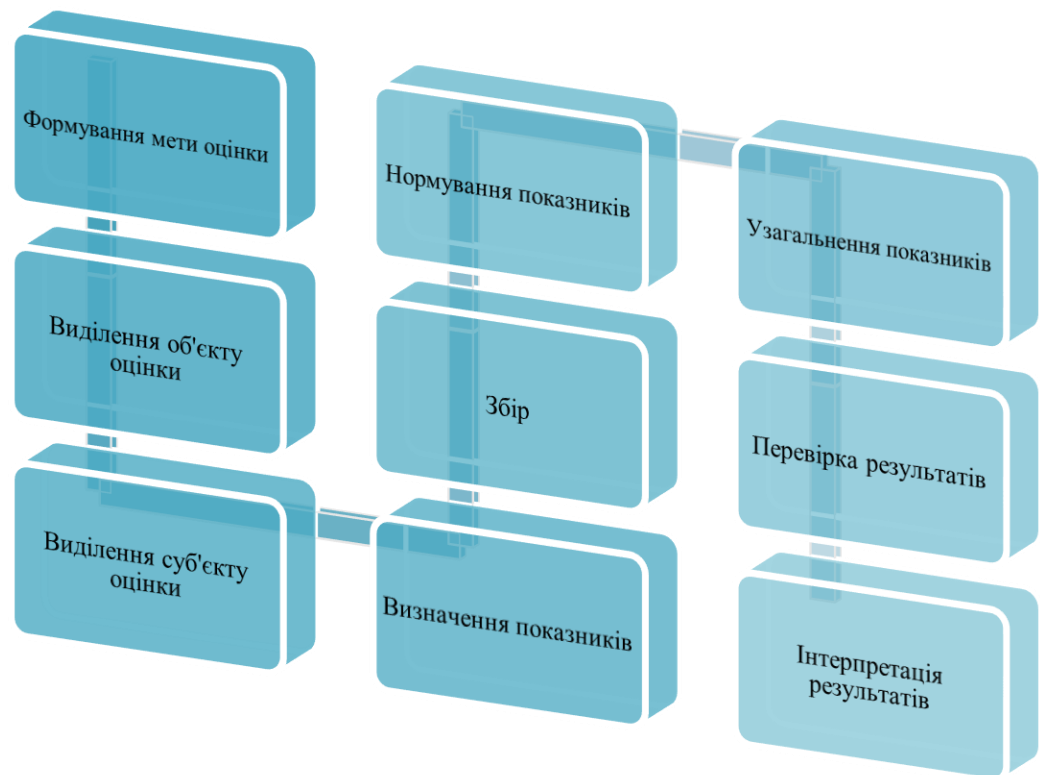

Рис.1.2.5 Етапи оцінки туристичних ресурсів, складено автором за [26]

Для комплексної оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів України науковцями-авторами проекту застосовано метод бальної оцінки. На основі

кількісних показників, експертного підходу, який базувався на значному експедиційному досвіді, з використанням п'ятибальної шкали здійснено оцінку рекреаційно-туристичних ресурсів території України в розрізі окремих областей і АР Крим. Окремо оцінений природний блок ресурсів.

Інтегруючий бал природного блоку адміністративно-територіальних одиниць України визначався як сума складових балів оцінки спелеологічних, орографічних, кліматичних, гідрографічних, рослинних і тваринних ресурсів (див. табл. 1.2.1).

Таблиця 1.2.1

Загальні критерії присвоєння балів при оцінці туристичного потенціалу [6]

Туристичні ресурси	Рівень	Туристична інфраструктура
Має міжнародне значення, є одним із основних факторів рекреаційного комплексоутворення, часто поєднується з іншими ресурсними факторами	3	Високий рівень розвитку, висока і достатня кількість, щільність і місткість об'єктів інфраструктури
Ресурс має державне значення або часто використовується у рекреації, поєднуючись з іншими видами туристичних ресурсів	2	Середній рівень розвитку, середня і недостатньо висока кількість, щільність і місткість об'єктів інфраструктури
Ресурс має місцеве значення або зрідка використовується в рекреації, переважно для окремого виду рекреаційних занять	1	Низький рівень розвитку, низька і недостатня кількість, щільність і місткість об'єктів інфраструктури
Ресурс відсутній	0	Елемент інфраструктури не розвинутий

Оцінки визначались в амплітуді 1-5 балів. При оцінці кожного з обраних видів ресурсів до уваги бралися його специфічні характеристики. Наприклад, оцінка орографічних ресурсів здійснювалась на основі якісних характеристик рельєфу території, враховувалися найбільш відомі гірські вершини, які знаходяться в межах тієї чи іншої області.

Відповідно, одним балом оцінювались орографічні ресурси переважно рівнинних областей (Житомирська, Київська, Сумська, Херсонська, Чернігівська); 5-ма – територія переважно гірських та передгірських областей (автономії) –

Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька; 2-4 балами – орографічні ресурси «проміжних» територій (2 бали – Волинська, Дніпропетровська, Кіровоградська; 3 – Запорізька, Черкаська; 4 бали – Вінницька, Тернопільська, Хмельницька) (див. табл. 1.2.2).

Таблиця 1.2.2

Інтегральна оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів України [26]

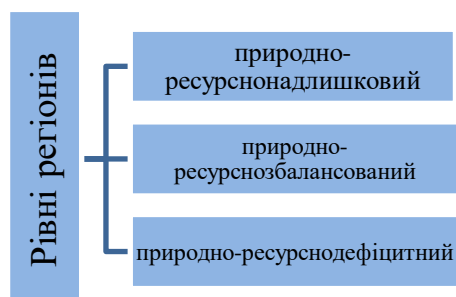
Адмін. одиниця	Оцінка ресурсів, бали						Сума складових, балів	Інтегральна оцінка природного блоку, бали
	Спеологічні чинники	Орографічні чинники	Кліматичні чинники	Гідрографічні чинники	Тварини	Рослинні чинники		
Вінницька	4	4	4	2	2	4	24	5
Волинська	1	2	2	5	4	3	17	3
Дніпропетровська	2	2	5	2	1	2	14	2
Житомирська	1	1	2	1	4	4	13	1
Закарпатська	4	5	3	4	4	5	25	5
Запорізька	1	3	5	2	1	1	13	1
Івано-Франківська	4	5	2	2	4	5	22	4
Київська	1	1	3	2	3	2	12	1
Кіровоградська	1	2	4	2	1	2	12	1
Львівська	3	5	1	3	4	4	20	4
Миколаївська	3	2	5	3	1	2	16	2
Одеська	4	2	4	2	1	2	15	2
Полтавська	1	2	4	2	1	1	11	1
Рівненська	1	2	2	3	5	1	14	2
Сумська	1	1	3	3	2	4	14	2
Тернопільська	5	4	2	3	1	3	18	3
Харківська	1	2	3	1	2	5	14	2
Херсонська	4	1	5	2	1	2	15	2

Хмельницька	4	4	3	3	2	3	19	3
Черкаська	1	3	4	4	2	5	19	3
Чернівецька	5	5	1	2	3	5	21	4
Чернігівська	1	1	3	2	3	2	12	1

Так, наприклад, Чернігівська область з точки зору наявності природних туристичних ресурсів вважається природно-ресурсно-дефіцитною територією. За даною методикою оцінки ресурсів її ресурсно-туристичними домінантами є кліматичні чинники та велике різноманіття тварин. Слід визнати, що в окремих її складових вона потребує деяких удосконалень.

У структурі антропогенних ресурсів виділені блоки архітектурно-історичних туристичних ресурсів, інфраструктурних, біосоціальних і подієвих. При визначенні балу архітектурно-історичного блоку адміністративно-територіальних одиниць України розробники методики виходили з того, що 1 бал нараховується при наявності на означеній території до 20 пам'яток, 2 бали – 21-50, 3 бали – 51-100, 4 бали – 101-150, 5 балів – понад 150 пам'яток. При встановленні балу інфраструктурного блоку враховувалось, що 1 бал нараховується при наявності на території 1-100 рекреаційно-туристських закладів; 2 бали – 101-200; 3 бали – 201-300; 4 бали – 301-400; 5 балів – понад 400 рекреаційно-туристських закладів [26].

Аналіз і оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів дозволяють встановити рівень забезпеченості ними окремих регіонів України та їх ресурсно-туристичні домінанти. За комплексною оцінкою виділяють три таких рівні: ресурсно-надлишковий, ресурсно-збалансований і ресурсно-дефіцитний регіони (див. рис.

1.2.6) [25].

Рис.1.2.6 Компоненти природного блоку, складено автором за [50]

Рис.1.2.7 Ресурсно-туристичні домінанти, складено автором за [5]

Проведений аналіз компонентної структури туристично-рекреаційного потенціалу дає можливість стверджувати, що на сучасному етапі розвитку суспільства більш складними стають питання, пов'язані з управлінням сферою туризму та рекреації й з ефективним використанням туристично-рекреаційних потенціалів регіонів держави (див. рис. 1.2.7). Суб'єктивний чинник в управлінні призводить до виникнення проблем, вирішення яких вимагає професійного творчого підходу. Тому, управління регіональним розвитком туризму та рекреації, в тому числі й туристично-рекреаційним потенціалом, повинно здійснюватись як синтез двох складових: розвитку науково-практичної діяльності у сфері туризму й удосконалення методів та підходів в управлінні. За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Принциповим та вихідним моментом дослідження сукупного туристично-рекреаційного потенціалу регіону є дослідження його як системи.

2. Туристично-рекреаційний потенціал регіону являє собою сукупність взаємопов'язаних компонент: природно-ресурсної, історико-культурної, економічної та соціальної.

3. Усі компоненти туристично-рекреаційного потенціалу є відносно автономними, однак утворюють між собою стійкі взаємозв'язки в межах туристично-рекреаційної системи.

4. Кожна компонента у складі туристично-рекреаційного потенціалу повинна бути об'єктом управління з боку людини.

5. Процес управління будь-якою компонентою перетворює не тільки окрему компоненту відповідно до поставлених цілей, але й туристично-рекреаційний потенціал регіону в цілому.

6. Туристично-рекреаційний потенціал функціонує й розвивається не тільки за об'єктивними законами, але й під впливом суспільства.

7. Туристично-рекреаційний потенціал є базою розвитку відповідної діяльності. Проте, сам по собі, він є досить інертною категорією. Його необхідно змусити активізуватись, працювати з метою отримання потрібного соціального й економічного ефекту [87].

Отже, оцінка туристичних ресурсів є важливою передумовою планування туристичної галузі в національному і регіональному масштабах, оптимізації просторової та господарської організації територіальних туристично-рекреаційних комплексів. У сучасних ринкових умовах комплексна оцінка туристичних ресурсів створює підґрунтя для реалізації рентного механізму їх використання, застосування ресурсів за принципом платності природокористування. Без належної системи оцінки суттєво ускладнюється розробка цільових програм розвитку туризму, ефективне використання наявних туристичних ресурсів, їх охорона і розвиток. В цілому оцінка туристичних ресурсів і територій є найважливішим механізмом управління розвитком туризму, контролю за соціальними, екологічними та економічними наслідками туристичної діяльності.

На наступному етапі даного дослідження розглянемо організаційно-правове регулювання туристично-краєзнавчої діяльності.

1.3. Організаційно-правове регулювання туристично-краєзнавчої діяльності

Здійснення туристичної діяльності базується на чіткій правовій основі, яку становить Конституція України, міжнародно-правові акти у сфері туристичної діяльності, Закон України «Про туризм» як спеціальний нормативно-правовий акт, галузеве законодавство та підзаконні нормативно-правові акти у сфері туризму. Фахівці з організації туристичної діяльності повинні бути обізнані з основними правовими вимогами щодо ліцензування туристичної діяльності, сертифікації та стандартизації у цій сфері, договірними засадами туристичного обслуговування та партнерської співпраці у галузі туристичної діяльності, гарантіями майнової та особистої безпеки туристів [32].

Важливу роль у провадженні туристичної діяльності відіграє державна підтримка сфери туризму, тому необхідно орієнтуватися у системі та повноваженнях органів, котрі забезпечують і гарантують відповідні заходи державної цільової підтримки туристичної інфраструктури. Державне регулювання туристичної діяльності є цілеспрямованим впливом органів державної влади на діяльність суб'єктів господарювання у галузі туризму, що надають різноманітні послуги з розміщення, перевезення та організації відпочинку з метою забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму, реалізації соціально-економічних пріоритетів і вироблення єдиної концепції розвитку туристичної сфери.

Правове регулювання суспільних відносин у туристичній сфері відбувається завдяки різноманітному правовому впливу на цю сферу господарської діяльності.

Основними формами правового впливу є наступне:

- 1) правотворча діяльність зі створення правових норм про туризм;
- 2) діяльність органів управління у сфері туризму;
- 3) організація та ліцензування суб'єктів туристичної діяльності;
- 4) захист прав та законних інтересів учасників сфери туризму (див. рис. 1.2.3).

Рис.1.2.3 Види джерел права, складено автором за [54]

При регулюванні відносин у сфері туристичної діяльності можуть застосовуватися усі з вище перелічених джерел права, однак найбільш поширеними є міжнародно-правові договори та спеціальні й загальні нормативно-правові акти. Основними міжнародно-правовими документами, які встановлюють правові стандарти здійснення туристичної діяльності, є Хартія туризму, Глобальний етичний кодекс туризму, Манільська декларація зі світового туризму, Документ Акапулько та інші [8].

Основними функціями правового регулювання туристичної діяльності є регулятивна та охоронна функції. Регулятивна функція здійснюється задля впорядкування відносин у туристичній сфері, зокрема у сфері ліцензування господарської діяльності туристичних операторів, укладення та виконання договорів про надання туристичних послуг, гарантування безпеки у туристичній сфері, державної підтримки туристичної діяльності. А охоронну функцію виконують норми адміністративного та кримінального права, котрі застосовуються у випадку порушення законодавства про туристичну діяльність.

Основними законодавчими актами, якими керуються в туризмі є:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року.
2. Закон України «Про туризм» від 18 листопада 2003 року.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року.
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року.
5. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року.
6. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року.
7. Лісовий кодекс України.
8. Водний кодекс України.
9. Кодекс законів про працю України.
10. Закон України «Про туризм» від 18 листопада 2003 року.
11. Закон України «Про страхування».
12. Закон України «Про курорти» від 5 жовтня 2000 року.
13. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року.
14. Закон України «Про природно-заповідний фонд України».
15. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 року.
16. Закон України «Про захист прав споживачів» від 1 грудня 2005 року [42].

Основним джерелом правового регулювання туристичної діяльності в Україні є Закон України «Про туризм», який визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму та спрямований на забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей. Він встановлює засади раціонального використання туристичних ресурсів та регулює відносини, пов'язані з організацією і здійсненням туризму на території України.

Важливою ознакою Закону України «Про туризм» є чітке визначення

термінів. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

1). Туризм - тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає;

2). Турист - особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін;

3). Туристичний продукт – попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням.

4). Супутні туристичні послуги та товари – послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких несуттєво скоротиться без їх реалізації туристам;

5). Характерні туристичні послуги та товари - послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких суттєво скоротиться без їх реалізації туристам;

6). Просування туристичного продукту – комплекс заходів, спрямованих на створення та підготовку до реалізації туристичного продукту чи туристичних послуг (організація рекламно-ознайомлювальних подорожей, участь у спеціалізованих виставках, ярмарках, видання каталогів, буклетів);

7). Місце продажу (реалізації) туристичних послуг - країна, в якій зареєстровано відповідний суб'єкт господарювання, що реалізує туристичний продукт;

8). Місце надання туристичних послуг - країна, на території якої безпосередньо надаються туристичні послуги;

9). Готель - підприємство будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, що складається з шести і більше номерів та надає готельні послуги з тимчасового проживання з обов'язковим обслуговуванням;

10). Готельна послуга - дії (операції) підприємства з розміщення споживача шляхом надання номера (місця) для тимчасового проживання в готелі, а також інша діяльність, пов'язана з розміщенням та тимчасовим проживанням [31].

Крім Закону України «Про туризм» та інших законів України правове регулювання туристичної діяльності здійснюється за допомогою підзаконних нормативно правових актів, які приймаються на підставі законів, відповідно до законів і для їх виконання. Підзаконні нормативно-правові акти деталізують, конкретизують положення, що передбачені законами як актами вищої юридичної сили і не повинні їм суперечити і покликані сприяти його застосуванню.

Види підзаконних нормативно-правових актів у сфері правового регулювання туристичної діяльності в Україні. Підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері туризму, можна класифікувати за суб'єктами їх прийняття на такі групи :

- централізовані Постанови Кабінету Міністрів України;
- відомчі нормативно-правові акти, до яких відносяться , зокрема:

Накази Міністерства інфраструктури України, накази Державної туристичної адміністрації України, накази Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, накази Міністерства культури і туризму України, накази Міністерства надзвичайних ситуацій України, накази Міністерства освіти і науки України [8].

Одним з найважливіших міжнародно-правових актів з регулювання туристичної діяльності є Статут Всесвітньої туристської організації, прийнятий 27 вересня 1970 року в Мехіко. Вона створена як міжнародна організація міжурядового характеру.

Статут ВТО загалом складається з 45 статей і містить такі розділи: установа,

місце перебування, мета, членство, органи, Генеральна Асамблея, Виконавча Рада, Секретаріат, бюджет і витрати, кворум, голосування, юридична особа, привілеї та імунітет; поправки, припинення членства; вихід з числа членів, вступ у силу, депозитарій, тлумачення і мови, тимчасові положення, фінансові правила.

Згідно з п. 1 ст. 3 Статуту, основна мета ВТО – сприяти розвитку туризму для внесення вкладу в економічний розвиток, міжнародне взаєморозуміння, мир, процвітання, загальну повагу і дотримання прав людини та основних свобод для всіх людей незалежно від раси, статі, мови і релігії.

- співробітництво з метою розвитку туризму – рекомендації і допомога урядам з широкого кола питань, що стосуються туризму, у тому числі генеральні плани і техніко-економічні обґрунтування, визначення потреби в інвестиціях і передачі технологій, а також маркетинг і просування туризму;

- розвиток людських ресурсів – базова структура для організації системи освіти і професійної підготовки в галузі туризму, короткострокові та заочні курси, а також розширена мережа центрів освіти і професійної підготовки ВТО;

- довкілля – ВТО сприяє забезпеченню сталого розвитку туризму і вживанню практичних заходів для розв'язання екологічних проблем;

- якість розвитку туризму – ВТО працює над усуненням бар'єрів на шляху розвитку туризму і стимулює лібералізацію торгівлі туристськими послугами, а також вживає заходів з охорони здоров'я туристів та їхньої безпеки;

- статистика, економічний аналіз і дослідження ринку – ВТО є основним центром збору, аналізу і поширення даних з туризму з понад 180 країн і територій. ВТО постійно спостерігає й аналізує тенденції розвитку туризму в світі;

- комунікації і документація – відділ ВТО по зв'язках з пресою і комунікаціях діє як видавничий підрозділ. У центрі документації ВТО зосереджена значна кількість джерел інформації і різноманітних даних у галузі туризму [32].

Важливими напрямками діяльності ВТО є спрощення туристських обмінів і

формальностей; визначення й узгодження законодавчого порядку регулювання туризму, також у виникненні надзвичайних обставин (епідемій, стихійних лих).

Тобто, ВТО – єдина міжурядова організація, відкрита для оперативного туристського сектору (приватних туристичних фірм). У документах вказано, що «ВТО діє як важливий форум для зустрічей представників урядів і туристської індустрії з метою обговорення і вирішення питань, що представляють взаємний інтерес».

Декларація містить 15 статей. Приділено увагу соціальному туризму, наведені його ознаки. Види діяльності, що пропонуються, поділені на спільне вирішення соціальних, просвітницьких і культурних завдань, котрі сприяють повазі та розвитку людини. Чітко визначається цільова клієнтура, при цьому відсутня будь-яка дискримінація за расовими, культурними, релігійними, політичними, філософськими чи соціальними ознаками. Чітко зазначається намагання забезпечити гармонійну інтеграцію в місцеве середовище.

Вид діяльності туристичної фірми і ціна чітко вказуються в контрактних документах. Ціни відповідають заявленим соціальним цілям. Прибутки повністю чи частково реінвестуються в поліпшення послуг, які пропонуються суспільству. Управління кадрами відповідає вимогам соціального законодавства і направлене на забезпечення задоволеності роботою і постійне підвищення кваліфікації кадрів. Для досягнення чітко поставленої мети туристські компанії не повинні посилатися на статuti чи процедури, а повинні нести відповідальність за свою діяльність. Внаслідок того, що туризм, як і раніше, буде приносити значні економічні та соціальні переваги співтовариствам і країнам і що він не є єдиною причиною соціальних проблем, які йому приписуються, представники з 77 країн взяли на себе зобов'язання надавати підтримку активізації участі місцевих співтовариств у процесах планування, реалізації, контролю й аналізу туристської політики, програм і проектів у контексті національних завдань і пріоритетів і з цією метою розгортати серед місцевого населення кампанії пропаганди переваг розвитку;

підвищувала рівень життя населення завдяки туризму, забезпечувати збереження культурно-історичної спадщини, співпрацювати з діловими колами, що приймають участь у розвитку; зайняти місцеві трудові ресурси в секторі туризму; вдосконалити міжнародну координацію і системи контролю; профілактика експлуатації людей у сфері туризму, вести роботу з підготовки та сприйняття в подальшому „Глобального етичного кодексу туризму”.

Значення інтегративної функції туризму знайшло своє відображення і в останніх документах, прийнятих ВТО на зламі тисячоліть. Балтійська декларація з туризму прийнята на Другому міжнародному форумі «Парламенти і місцеві органи влади - відповідальні за розробку туристської політики», що проходив в Індонезії 24-27 вересня 1996 року і організований Всесвітньою туристською організацією в співробітництві з Урядом Індонезії за підтримки.

Палати представників цієї країни за участю 465 делегатів з 72 країн, які включали в себе депутатів парламентів, місцевих органів влади, представників національних туристських адміністрацій та туристської індустрії. Балтійська декларація містить 10 пунктів, в яких зазначено, що при розвитку туризму в приймаючих регіонах належить підтримувати рівновагу між інтересами місцевого населення і туристів; туризм слід розвивати так, щоб при збільшенні доходів покращити якість життя місцевого населення [41].

Обговоривши напрямки політики розвитку туризму, що проводиться усіма країнами з метою підвищення добробуту свого населення з урахуванням фізичних, духовних і інтелектуальних аспектів, одночасно охороняючи і захищаючи навколишнє середовище, а також соціально-культурні цінності з метою забезпечення сталого розвитку туризму, визнаючи, що розвиток туризму може сприяти підвищенню добробуту товариств, особливо місцевих громад, і забезпечувати розширення зайнятості та ділової діяльності на основі науково-технічного прогресу, який може істотно вплинути на розвиток туризму в майбутньому, у Балтійській декларації закріпили наступні положення:

- туризм, в якому беруть участь всі соціальні верстви, став важливою потребою людини і більше не обмежується дозвіллям і відпочинком;
- туризм має найважливіше значення для світової економіки, яка завдяки своїм нинішнім масштабами може впливати на всі аспекти життя людини;
- туризм може насправді підвищувати якість людських взаємовідносин незалежно від етнічних, расових, релігійних або соціокультурних відмінностей і що він покликаний відігравати помітну роль не тільки в забезпеченні взаєморозуміння і в поліпшенні міжнародних відносин, але і в справі досягнення миру в усьому світі;
- туризм заснований на розмаїтті природи, релігії, культурних цінностей та традицій і що він може надавати як негативний, так і позитивний вплив і що в цьому зв'язку слід зберігати збалансоване відношення між людьми і їх культурним і природнім середовищами, а також посилювати національну самосвідомість;
- розвиток туризму вимагає від парламентів і урядів розробки і втілення в життя гнучких стратегій і правил з допомогою залучених до цієї роботи зацікавлених груп та місцевих співтовариств;

Можна сказати, що туристична діяльність – це діяльність зі створення та просування туристичного продукту.

А туристичний продукт – це попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням [13].

За оцінкою Всесвітньої туристичної організації ООН (ЮНВТО), внесок туризму до світового валового внутрішнього продукту з урахуванням непрямого ефекту становить 10 відсотків. Загальна кількість робочих місць, що прямо або опосередковано стосуються сфери туризму, становить 11 відсотків. У 2015 році частка міжнародних туристичних прибуттів збільшилася на 4,4 відсотка і

становила 1184 млн. туристів.

Оскільки зазначена сфера туризму пов'язана з діяльністю більш як 50 галузей, її розвиток сприяє підвищенню рівня зайнятості, диверсифікації національної економіки, збереженню і розвитку культурного потенціалу, збереженню екологічно безпечного навколишнього природного середовища, а також підвищує рівень інноваційності національної економіки, сприяє гармонізації відносин між різними країнами і народами [74].

Україна розташована у центрі Європи та має всі умови для належного розвитку економіки за рахунок туризму, проте суттєво відстає від провідних держав світу за рівнем розвитку туристичної інфраструктури та якості туристичних послуг [73].

Фінансово-економічна криза, що загострилася останніми роками, події, пов'язані з анексією Автономної Республіки Крим та проведенням антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, призвели до зменшення в'їзного туристичного потоку, негативно вплинули на структуру туризму та реалізацію туристичних можливостей країни на внутрішньому і зовнішньому туристичному ринку. Фактично вдвічі зменшилася кількість іноземних туристів. Україна втрачає популярність як туристичний напрям, оскільки у потенційних туристів складається враження повномасштабної війни і країна сприймається як «гаряча точка» [93].

Загострення кризових явищ у сфері туризму та курортів свідчить про необхідність удосконалення державної політики у зазначеній сфері, пріоритетів і принципів її реалізації, повноважень і компетенції суб'єктів туристичної діяльності, впровадження ефективних організаційно-правових, економічних, інформаційних механізмів розвитку сфери туризму та курортів як високорентабельної галузі національної економіки.

Незважаючи на ресурсну забезпеченість та безмежні потенційні туристичні можливості, Україна на даний час не має можливості конкурувати з розвинутими

туристичними державами. Для раціонального і ефективного використання туристичних, природних, лікувальних та рекреаційних ресурсів України необхідно сформувати туристично-рекреаційний простір шляхом створення та забезпечення функціонування зон розвитку туризму та курортів і розробити, впровадити та запропонувати споживачеві конкурентоспроможний національний туристичний продукт [14].

Єдиний шлях розв'язання системних проблем у сфері туризму та курортів це стратегічно орієнтована державна політика, основним завданням якої є визначення туризму одним з основних пріоритетів держави, впровадження економіко-правових механізмів успішного ведення туристичного бізнесу, інвестиційних механізмів розвитку туристичної інфраструктури.

Умовами сталого розвитку сфери туризму та курортів є:

- забезпечення координуючої ролі держави в реалізації національної туристичної політики із застосуванням принципів державно-приватного партнерства, організації наукових досліджень, розвитку людського потенціалу;
- концентрація ресурсів держави на пріоритетних завданнях розвитку сфери туризму та курортів;
- створення загальнодержавної інформаційної системи у сфері туризму та курортів та її інтеграція до світової інформаційної туристичної мережі;
- удосконалення законодавства з питань регулювання суспільних відносин у сфері туризму та курортів;
- сприяння розвитку міжрегіонального та міжнародного співробітництва у сфері туризму та курортів;
- запровадження інституту саморегульованих організацій у сфері туризму та курортів (створення національної туристичної організації);
- розроблення національних стандартів відповідно до міжнародних стандартів;
- популяризація нашої держави у світі та просування якісних національних туристичних продуктів у світовому інформаційному просторі;

-розвиток туристичних територій.

Метою реалізації Стратегії є формування сприятливих умов для активізації розвитку сфери туризму та курортів згідно з міжнародними стандартами якості та з урахуванням європейських цінностей, перетворення її на високорентабельну, інтегровану у світовий ринок конкурентоспроможну сферу, що забезпечує прискорення соціально-економічного розвитку регіонів і держави в цілому, сприяє підвищенню якості життя населення [94].

Основними стратегічними цілями розвитку сфери туризму та курортів з урахуванням сучасного стану і тенденцій розвитку України на період до 2026 року є:

-створення конкурентоспроможного національного туристичного продукту на засадах системної маркетингової діяльності, спрямованої на чітке позиціонування різних видів туристичних продуктів, адаптованих до вимог і очікувань споживачів;

-забезпечення ефективного і комплексного (економічного, соціального, екологічного та інноваційного) використання наявного туристичного та курортно-рекреаційного потенціалу шляхом розв'язання проблеми рекреаційного природокористування і охорони навколишнього природного середовища та удосконалення територіальної структури сфери туризму та курортів з метою розвитку туристичних територій, брендингу територій;

-системне підвищення якості інфраструктури курортів та рекреаційних територій шляхом виконання комплексної програми поетапного вдосконалення матеріально-технічної бази з використанням можливостей кластерних моделей, державно-приватного партнерства та соціального замовлення;

-удосконалення інформаційної інфраструктури рекреаційних та туристичних послуг шляхом створення центрів туристичної інформації та популяризації туристичних продуктів під час провадження ярмаркової, фестивальної та виставкової діяльності;

-забезпечення відповідності ціни та якості туристичних продуктів шляхом створення умов для оптимізації організаційно-економічної структури діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу у сфері туризму і розроблення національних стандартів надання туристичних послуг відповідно до міжнародних стандартів;

-організація системи якісної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців туристичного супроводу та обслуговування, інших професій сфери туризму та курортів.

Професійна підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації кадрів у галузі туризму здійснюються державними, комунальними та приватними навчальними закладами в порядку, визначеному законодавством. Підготовка окремих категорій фахівців туристичного супроводу (гідів перекладачів, екскурсоводів, спортивних інструкторів, провідників), які не потребують здобуття громадянами професійно-технічної або вищої освіти із здобуттям кваліфікації за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем, може здійснюватися у встановленому порядку юридичними чи фізичними особами. Центральний орган виконавчої влади в галузі туризму (Державне агентство з туризму й курортів) бере участь у підготовці навчальних планів і програм навчання фахівців у галузі туризму [27].

На наступному етапі даного дослідження розглянемо природні ресурси Чернігівської області.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Природні ресурси регіону як чинник його туристичної привабливості

Чернігівська область розташована на північному сході України, на лівому березі середньої течії Дніпра, у басейні річки Десни. На півночі державний кордон проходить на межі з Брянською областю Російської Федерації, у північно-західній частині область межує з Гомельською областю Білорусі. На сході межує з Сумською, на півдні – з Полтавською, на заході й у південно-західній частині – з Київською областями України.

Значна частина області розмістилася у Придніпровській низовині, південно-східна частина – на Полтавській рівнині. Головна річка Десна, що перетинає область із північного сходу на південний захід; її притоки – Сейм, Остер, Убідь, Снов, Білоус. Північно-західним кордоном області протікають Дніпро та його ліва притока Сож.

У сучасних кордонах Чернігівська область утворена 1932 року. Розташована у північній частині України. За площею – 31,9 тис. км – одна з найбільших областей України, займає 5% її території. Вигідне економіко-географічне положення області визначається, передусім, її прикордонним положенням з Росією (199 км держкордону) та Білоруссю (227 км держкордону). На сході та півдні область межує з Сумською, Полтавською та Київською областями України.

Чернігівська область розташована у межах природних зон лісостепу та мішаних лісів. Клімат – помірно-континентальний з достатньою кількістю опадів, теплим літом і порівняно м'якою зимою. Окрасою Полісся є ліси, якими вкрита майже четверта частина області, та понад 1 200 річок, серед яких найбільші – Дніпро й Десна з притоками Сейм, Остер, Снов, Убідь та ріка Удай на півдні [28].

Рекреаційні угіддя займають більш ніж 20 % території регіону. Значна їх частина розташована у Козелецькому, Чернігівському і Новгород-Сіверському районах. Територія Чернігівщини містить близько 13 санаторіїв та будинків відпочинку, дитячі табори, водні станції, пляжі, лісопарки, 58 санаторно-курортних закладів, влітку працюють 372 дитячі оздоровчі табори та інші. Існуючий природно-рекреаційний потенціал є перспективним для розвитку туристичної галузі як обласного центру, так і регіону [92].

За кількістю заповідних об'єктів Чернігівська область є лідером в Україні. На території Чернігівської області функціонує 662 об'єкти та території природно-заповідного фонду загальною площею 260,7 тис. га, що становить 7,81% площі області. За два останні роки площа природно-заповідних територій збільшилась на 7,188 тис. га. В області налічується 23 території та об'єкти загальнодержавного значення та 639 об'єктів місцевого значення (див. рис. 2.1.1) [28].

Рис.2.1.1 Структура природно-заповідного фонду Чернігівської області, складено автором за [33]

Річка Десна перспективна для розвитку водноспортивного туризму: прогулянок на човнах, змагань на байдарках, парусниках, плотах. Цінним рекреаційним ресурсом є прибережні смуги річок з пляжними зонами. В поєднанні з природними ландшафтами, сприятливими для короткочасного відпочинку

(лісопарки, лугопарки, пляжі), тут є резерви для розвитку рекреаційного туризму [29].

Любителів природно-екологічного туризму приваблюють численні об'єкти природно-заповідного фонду та штучно створені місця (парки, зоопарки, ботанічні сади), зокрема, ландшафтні особливості об'єктів природно-заповідного фонду приміської зони (Чернігівський район), яких нараховується 50 загальною площею біля 9 тис. га (3,49 % території). Серед них заказники, пам'ятки природи, парки-пам'ятки природи садово-паркового мистецтва, заповідні урочища з унікальними ландшафтами та біологічним різноманіттям (ботанічні, гідрологічні, орнітологічні, ландшафтні) загальнодержавного та місцевого значення. Із найбільших за площею: заказники – “Ведильцівське”, “Ревунівське”, “Білоруський”, “Ліпське”, “Золотинка”, “Шестовицький”, “Ладинський”, “Сосинський” і ін., заповідні урочища – “В'юнище”, “Руднянське”, “Торчин”, “Копачівська дача” і ін., “Лизогубівський” парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва (Седнівський парк) та багато інших територій та об'єктів [30].

Більш детально варто зупинитися на «Голубих озерах». Відпочити на Голубих озера щорічно приїжджають понад 250 тисяч туристів з України і ближнього зарубіжжя. Ці місця облюбували і рибалки, віддаючи перевагу Середньому озеру – через обривистих берегів. Місцеві жителі люблять Мале озеро – через цілющої глини, яка і лікує суглоби.

А якщо проїхати далі, в білоруську сторону, можна виявити затоплений кар'єр. Вода в ньому парадоксально м'яка, але високий ліс практично не пропускає туди сонячні промені, тому купатися там не можна – надто прохолодно.

Також, завдяки лісам (в основному, сосновим, хоча зустрічаються ще березові і дубові гаї), можна насолодитися «тихим полюванням» – тут неймовірно багато грибів всіх видів, включаючи і рижиків. Велика різноманітність ягід вас точно здивує: суниця, малина, чорниця, ожина, брусниця. Загалом, за час відпочинку збагатитися вітамінами.

Всі, хто приїжджають на Блакитні озера (див. рис.2.1.2) можуть відпочивати з тим ступенем комфорту, якого прагнуть. Хтось, щоб повністю відчувати дух романтики, зупиняється в наметах – це дуже зручно для тих, хто вирішить приїхати тільки на вихідні (можете розмістити їх за 50 гривень на обладнаному кемпінгу).

Альтернативою може бути база відпочинку. Будиночки з мінімумом зручностей розташовані безпосередньо на березі.

Любителів повного комфорту чекають еко-садиба «На селі у дідуся», приватний котедж «Блакитні озера» та туристичний комплекс «Садиба Софії Русової», розташовані в півтора кілометрах від водойм. Там є кафе, мангали, кальян-бари.

Водойми розташовані біля самого кордону з Білоруссю, причому настільки близько, що мобільні телефони часто переключаються на роумінг.

Рис. 2.1.2 Блакитні озера

На території Чернігівської області розміщено два національних природних парки– Ічнянський і Мезинський.

Ічнянський національний природний парк (див. рис. 2.1.3) створений за Указом президента України № 464 від 21 квітня 2004 року. Головна мета парку – збереження, відтворення та раціональне використання типових і унікальних лісостепових природно-ландшафтних та історико-культурних комплексів.

Відповідно до функціонального зонування, у парку виокремлено: заповідну зону(2 140,0 га), зону регульованої рекреації (7 324,7 га), зону стаціонарної

рекреації (35,0 га) і господарську зону (166,1 га). У парку працюють 55 осіб, зокрема у науковому підрозділі – 1, у службі охорони – 5. Територія парку має значні ресурси для розвитку рекреаційної діяльності. Кліматичні умови і чарівна природа сприяють формуванню належних умов здійснення пішохідного туризму, пізнавальних прогулянок, екскурсій, лижних прогулянок, катання на човнах, збирання грибів і ягід, риболовлі, спортивного полювання [33].

Мезинський національний природний парк (див. рис. 2.1.4) створений для збереження унікальних природних комплексів у степовій зоні, які мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне і оздоровче значення.

Рис. 2.1.3 Ічнянський парк

Рис. 2.1.4 Мезинський парк

Чернігів – зелене, добре сплановане місто, з прекрасною панорамою Десни та зелених луків Полісся. Місто має значні рекреаційні ресурси: акваторії та заплавні території рік Десни, Стрижня, Білоуса з прибережними смугами. У місті знаходяться парки і сквери, лісопарки, луки лівобережжя, великий лісовий масив в районі селища Новий Білоус. З урахуванням перспективних, загальна площа рекреаційних територій міста, придатних для короткочасного відпочинку, може становити 1,8 тис. га.

Надзвичайного значення, як складова для існування і розвитку туристично-рекреаційної галузі міста, набуває комплекс природно-заповідних пам'яток та природних ландшафтів басейну Десни.

Однією із складових міського ландшафту, сприятливого для культурно-оздоровчого використання, є території, представлені зеленими насадженнями та

природними водоймами, які зберегли близький до природного характер, тобто природоохоронні території та об'єкти. У відповідності зі ст.9 Закону України “Про природно-заповідний фонд України” (див. дод. Б, Табл. Б.1 Природно-заповідні території та об'єкти м. Чернігова та Чернігівської області) одним із видів використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) є їх використання в оздоровчих та рекреаційних цілях при умові дотримання природоохоронного режиму, встановленого цим Законом та іншими актами чинного законодавства.

Крім вищезазначених природоохоронних об'єктів, основними районами відпочинку та туризму, що вже склалися в місті Чернігові та його приміській зоні, є: урочище “Подусівка” (сосново-березовий ліс, що прилягає до долини р.Білоус); парк культури і відпочинку ім. Коцюбинського; бульвар по вул. Леніна. Крім того, лісопарки, та території природно-заповідного фонду, сприятливі для екологічного туризму: Кордівка, Святий гай, Мар'їн гай, Магістратський парк, Закрутини Десни, а також лісопарк вздовж Київського шосе. В межах міста знаходиться пляжі (5,5 га). Тільки існуючих озелених територій загального користування в межах міста нараховується 665,7 га. [17].

Отже, Чернігівський край має доволі багато природних ресурсів. Домінування долинних ландшафтів з луками, сосновими лісами та озерами є характерною рисою цього регіону. Вздовж Десни та її притоків є родовища лікувальних грязей та джерела мінеральних вод. Лікувальні багатства області: великі запаси цілющих мінеральних вод, а також єдине в Україні родовище лікувального мінералу біоліту.

На наступному етапі дослідження розглянемо аналіз історико-культурна компонента рекреаційно туристичного потенціалу в Чернігівській області.

2.2. Історико-культурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.

Чернігівщина – справжня історична скарбниця України. Свого часу перший президент Української Народної Республіки Михайло Грушевський називав Чернігів «українською Равенною». Саме на Сіверщині зберіглася третина усіх вітчизняних пам'яток домонгольського періоду.

Древній Чернігівський край відомий великою кількістю унікальних пам'яток архітектури Княжої і Козацької доби. У VII–VIII століттях в Чернігівських лісах жили східнослов'янські племена північан і полян, які після двох століть були об'єднані у могутню Київську Русь. Саме з Новгород-Сіверського 1185 року йшов у бій із половцями князь Ігор Святославич, а в Любечі проходив «об'єднавчий» з'їзд російських князів. У складі Київської Русі Чернігівщина отримала подальший соціально-економічний розвиток [79].

У музеях області зберігається близько 350 тис. експонатів. До відомих раритетів належать обласний історичний музей ім. В.В. Тарновського, літературно меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського, обласний художній музей, Сосницький літературно-меморіальний музей П. Довженка, Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Новгород-Сіверський державний історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім», Батуринський історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця», Національний історико-культурний заповідник «Качанівка».

Чернігівський обласний історичний музей ім. В.В. Тарновського (див. рис. 2.2.1) – один з найдавніших і найвідоміших в Україні. Музей поділено на відділи: воєнно-історичний музей і музей народного декоративного мистецтва.

У фондах музею зібрано понад 130 тис. визначних пам'яток духовної культури з різних періодів історії Чернігівщини від давніх часів до сьогодення.

Окрасою музейної збірки є багата колекція археологічних знахідок, рідкісні документи, предмети козацької доби.

Сосницький літературно-меморіальний музей О. Довженка (див. рис.2.2.2) заснований 1960 року. Збережена меморіальна садиба, у якій 10 вересня 1894 р. народився та провів дитячі роки видатний український кінорежисер і письменник О. Довженко. Тут зібрані речі селянського домашнього вжитку, етнографічні визначні пам'ятки, матеріали, які відтворюють різні етапи життя діяча культури.

Рис. 2.2.1 музей ім. В.В. Тарновського

Рис. 2.2.2 музей О. Довженка

Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М.М. Коцюбинського створений у серпні 1934 року на місці садиби письменника. До музейного комплексу входить меморіальна і літературна експозиції, меморіальний сад та кінолекційний зал. Фонди музею налічують понад двадцять тисяч одиниць зберігання. Це, зокрема, рукописи творів письменника, листування, бібліотека, що налічує понад 1,5 тис. книжок. Чернігівський обласний художній музей створений 1983 року. Розташований у приміщенні – пам'ятці архітектури XIX ст. В музеї є рідкісна колекція українського портретного живопису XVII–XVIII ст., цікаві твори українських і російських художників 2-ої пол. XIX ст [0].

В Чернігівській області народився відомий мореплавець Ю. Лисянський, розпочала свою театральну кар'єру Марія Заньковецька. На берегах Десни, у Сосниці, народився і провів дитячі роки видатний кінорежисер О. Довженко.

У Чернігівській області взято під державну охорону понад 2,4 тис. пам'яток

історії та монументального мистецтва, понад 2,3 тис. пам'яток археології; тут ведуть постійну наукову та дослідницьку роботу.

Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній» є одним із головних туристичних об'єктів Чернігівщини та України.

До його цілісного майнового комплексу входять 26 пам'яток архітектури національного значення, а також 3 споруди та пам'ятники гетьману Івану Мазепі і Благовірному князю Ігорю Чернігівському та Київському.

З них: шість пам'яток домонгольського періоду, які на думку фахівців вважаються одними з найдавніших у Східній Європі [62].

До цілісного майнового комплексу Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» входять 26 пам'яток архітектури національного значення. Серед них 6 пам'яток домонгольського періоду.

Враховуючи унікальність архітектурних пам'яток заповідника, першочергову увагу зосереджено на їхньому збереженні та реставрації.

За кошти державних установ та релігійних громад, у користуванні яких знаходяться споруди, за погодженням заповідника та під контролем його працівників проводяться ремонтно-реставраційні та ремонтні роботи на пам'ятках архітектури національного значення [47].

Зокрема, у 2017 році за кошти релігійних громад, у користуванні яких знаходяться пам'ятки заповідника, за погодженням та під наглядом його працівників проведено поточні ремонтні роботи на пам'ятках архітектури: Спасо-Преображенському соборі; Успенському соборі та Південно-західних і Північних келіях Єлецького монастиря; Троїцькому соборі, Введенській церкві та Будинку архієрея Троїцького монастиря; П'ятницькій церкві (замовник: релігійні громади УПЦ). Здійснювався контроль за проведенням ремонтних робіт у приміщеннях Колегіуму та на фасадах пам'ятки архітектури (замовник: Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній»), за встановленням нового іконостасу в Катерининській церкві (замовник: релігійна громада УПЦ КП)

[61].

У рамках відтворення Новоантонієвих печер та комплексу споруд XVII—XVIII ст. колишнього Троїцько-Іллінського монастиря в м. Чернігові: підготовлено реставраційне завдання на розробку науково-проектної документації по реставрації вхідної каплиці Новоантонієвих печер (погоджено Міністерством культури України); проводилися проектні роботи щодо спорудження вхідної каплиці Новоантонієвих печер. Роботи проводилися відповідно Договору про співпрацю, ініціатори: Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній» та «Благодійний фонд «Веда Веста», підрядник: ТОВ «Будівельна компанія «Українські будівельні рішення» [57].

З метою постійного контролю за технічним станом пам'яток здійснюється перевірка та аналіз температурного і вологості в спорудах. Надаються рекомендації релігійним громадам щодо використання культових споруд.

Здійснюється впорядкування документації з питань паспортизації та охорони пам'яток заповідника, підготовлюється необхідна документація для укладення та продовження терміну дії охоронних договорів між заповідником та користувачами пам'яток архітектури національного значення.

Взято участь у заходах з підготовки номінаційного досьє для включення культурної спадщини Чернігова до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: у робочій нараді стосовно включення об'єкта «Історичний центр міста Чернігова» до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (організатор: Управління охорони культурної спадщини Міністерства культури України); в організаційному засіданні робочої групи з підготовки номінаційного досьє (організатори: Чернігівська обласна рада, Громадська рада при обласній державній адміністрації); в експертній зустрічі із істориками та фахівцями у сфері охорони культурної спадщини (організатор: Чернігівська обласна рада); у засіданні круглого столу з підготовки номінаційного досьє для включення місцевих

історичних та культурних об'єктів до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (організатор: Чернігівська обласна рада) [11].

Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній» має різноманітні фондові колекції, які почали формуватися з перших днів його створення. Їх комплектування обумовлено особливістю структури установи, до складу якої входять, як архітектурні пам'ятки (храми, монастирські комплекси), так і охоронна територія, де розташовані численні пам'ятки археології.

Зокрема, у заповіднику зібрана рідкісна колекція іконопису, яка нараховує близько тисячі ікон. Це найбільша музейна збірка ікон, що репрезентує іконописне малярство Чернігівщини XVII-XIX ст. На базі цієї колекції в Національному архітектурно-історичному заповіднику «Чернігів стародавній» функціонує єдиний в області музей іконопису [44].

Цінною колекцією є також збірка архітектурного дерев'яного різьблення XIX поч. XX ст. (чи не єдина в Україні), яке прикрашало будинки мешканців міста Чернігова і представляє малодосліджену сторінку культури України.

Досить вагомою та різноманітною є колекція архітектурно-будівельних матеріалів. Серед них давньоруська плінфа із різноманітними таврами, знаками XI поч. XIII ст., зразки давньоруської кам'яної пластики [91].

Представлені також цікаві колекції стародруків XVI-XIX ст., культового одягу та шитва, фрагментів фрескового розпису XI-XIII ст., археологічних матеріалів, кахлів, цегли XVII-XVIII ст., керамічних плиток підлоги, таврованої цегли XIX ст., українських рушників, документальний та фотонегативні фонди.

На стародавньому Валі, у приміщенні Чернігівського колегіуму, ось уже більше десяти років діє експозиція «Чернігів і чернігівці 100 років тому», присвячена історії міста на зламі століть [73].

Тут можна познайомитися з історією, архітектурою, освітою, культурою та діяльністю відомих чернігівців, побутом жителів міста кінця XIX початку XX ст. Забудову Чернігова ілюструють копії фотографій і листівок, на яких знайшли

відображення його площі та вулиці. Тут дається інформація про діяльність та архітекторів у Чернігові: Д. Савицького, Д. Афанасьєва та ін. Про бурхливу забудову міста в цей час свідчать численні цегляні заводи, діяльність яких ілюструють зразки цегли з таврами як державних, так і приватних цегельнь [36].

Досить широко представлена в експозиції житлова дерев'яна архітектура Чернігова, що підкреслює особливості забудови приватного сектора. Цей розділ представлений фотографіями будинків, прикрашених дерев'яним різьбленням, а також різноманітними зразками дерев'яної різьби: надвіконними фронтонами, карнизами, капітелями. (див. дод. Б, Табл. Б.2 Пам'ятки національний архітектурно-історичного заповідника).

За кількістю найвизначніших архітектурно-містобудівних пам'яток Чернігівська область, в складі якої центр області місто Чернігів має найбільш вагому частку, посідає одне з перших місць у рейтингу областей України.

Це дає змогу розглядати архітектурно-історичний потенціал Чернігова як найзначніший та найбільш привабливий фактор розвитку туризму як міста так і Чернігівської області в цілому [56].

У Новгород-Сіверському розташований історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім»(див. рис. 2.2.3.).

Історико-культурний заповідник почав функціонувати з вересня 1990 року на базі краєзнавчого музею. Це перший і єдиний державний музей у нашій країні, присвячений видатній літературі слов'янського світу. Музею-заповіднику передано всі 12 архітектурних визначних пам'яток міста разом із унікальним, заснованим у XI ст., комплексом колишнього чоловічого

Нині Спасо-Преображенський монастир (див. рис. 2.2.4) – це унікальна визначна пам'ятка XVIII ст., представлена в усій її величі. Однією з визначних пам'яток Чернігова є 12 чавунних гармат, встановлених на початку XX ст. Існує легенда, що їх подарував місту Петро I як знак визнання героїзму чернігівських козаків, виявленого у боротьбі зі шведськими завойовниками [70].

Рис. 2.2.3 «Слово о полку Ігоревім» Рис. 2.2.4 Спаський монастир

Одна з унікальних церков України – церква св. Катерини (див. рис. 2.2.5). Її вважають «візиткою» Чернігова. Церкву св. Катерини побудував 1715 року генеральний обозний козацького війська Яків Юхимович Лизогуб на згадку про свого діда чернігівського полковника Якова Лизогуба та його бойових побратимів, героїв взяття неприступної турецької фортеці Азов (1696). У приміщенні церкви розміщується виставка народно декоративного українського мистецтва обласного Музею ім. В.В. Тарновського.

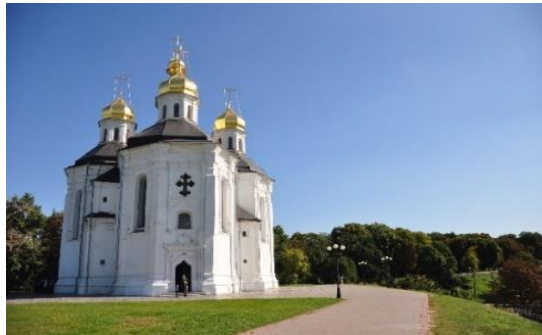

Рис. 2.2.5 церква св. Катерини

У Чернігові знаходяться два архітектурні ансамблі. Це давні Єлецький (див. рис. 2.2.6) і Троїцько-Іллінський (див. рис. 2.2.7) монастирі. Їхнє виникнення традиційно пов'язане з іменем батька чернецтва Антонія Печерського. У давньоруські часи обидва монастирі перебували поза міським укріпленням. Тепер їхні храми, Єлецький Успенський монастир і дзвіниці визначають історичну панораму Чернігова [47].

Архітектурний ансамбль Троїцько-Іллінського монастиря займає найвищу ділянку міського ландшафту – Болдину гору (див. рис. 2.2.8). На вершині Болдиної

гори, поруч із давніми курганами, горить Вічний вогонь на могилі Невідомого солдата як данина пам'яті усім тим, хто віддав своє життя за свободу нашої Батьківщини. З цього місця добре видно панораму древньої частини Чернігова й Святого гаю, де, за переказами, 992 року прийняли хрещення жителі міста [6].

Спочатку монастир був печерним, потім, у першій половині XII ст., звели Іллінську церкву, в перебудованому вигляді збережену донині. Поряд з нею – вхід у знамениті Антонієві печери, у складі 350-метрового комплексу є храми й інші приміщення, вириті у різні історичні періоди від XII до XIX століття [85].

До національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» належить і Іллінський монастир, і печери.

Рис. 2.2.6 Слецький монастир

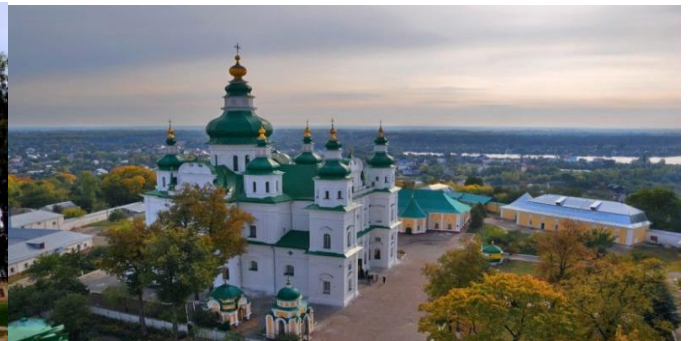

Рис. 2.2.7 Троїцько-Іллінський монастир

До унікальних печерних сакральних споруд належать Антонієві печери (див. рис. 2.2.9) – комплекс підземних споруд, що складається з церков святого Антонія, святого Феодосія Тотемського (найбільша підземна церква в Україні – довжиною 16,5 м та шириною 8,4 м). В печерах є спеціальні камери, де зібрані кістки ченців, померлих багато сторіч тому. Характерною рисою підземного ансамблю, що відрізняє його від інших аналогічних підземних комплексів, є чотири рівневі приміщення, розташовані один над іншим, церкви Миколи Святого, каплиці з мощами, келії Антонія, що вважають головною святинею монастиря. Печерному комплексу майже 1000 років. Для одних – це християнська святиня, для інших – видатний зразок підземної архітектури, для третіх – місце проживання привидів. Зараз Чернігівська обитель – унікальний пам'ятник сакральної архітектури [39].

Рис. 2.2.8 Болдині гори

Рис. 2.2.9 Антонієві печери

Кожен громадянин Радянського Союзу знав, що у Москві є Красна площа (рис. 2.2.10), що це головна площа країни і що її назва не має ніякого відношення до червоного кольору, а називається вона красною за свою небачену красу. Цю площу усі бачили на кожне велике свято. Дехто – в живу, а переважна більшість – по телевізору. Та виявляється Красна площа є не лише в Москві, є вона і в Чернігові. Мабуть вона не така красива як у російській столиці, але теж досить приваблива [59].

Рис. 2.2.10 Красна площа

Колись (в давньоруські часи) це була територія за межею Чернігова (міська околиця) і називали її П'ятницьке поле (на честь храму Параскеви П'ятниці, який стоїть тут і нині, але заховався за будівлею театру). Колись цю місцевість називали Торг, тому і церква ідентифікувалась як П'ятниця на Торгу. А на початку 19 століття сюди винесли чернігівський базар (який раніше був розташований у

фортеці). Відповідно територія почала називатись Базарною площею. В центрі площі звели великі торгові ряди з галереями та колонами. Навколо площі почали з'являтися адміністративні та торгові будівлі: міський магістрат (нині перебудований, у будівлі міститься обласне відділення Національного банку), поліцейське управління (зараз міська прокуратура), губернське земство (зараз облдержадміністрація) [65].

Чернігів – одне з найдавніших міст України. У I тис. н.е. існувало декілька слов'янських поселень сіверян. Вчені вважають, що власне вони у VIII-IX ст. поклали початок Чернігову.

Перша писемна згадка про Чернігів належить до 907 року. На початку X ст. Чернігів був центром князівства і одним з найбільших міст Київської Русі. Місто складалося з чотирьох укріплених частин. Найдавнішою з них був Дитинець – центральна адміністративна частина. Він містився на горі при впадінні річки Стрижня в Десну (тепер ця територія є частиною Національного архітектурно-історичного заповідника “Чернігів стародавній”) [68].

На Дитинці зосереджувалися князівський двір з хоромами, боярські двори, головні собори міста. Він мав троє воріт: Водні, Київські, Погорілі. З півночі і заходу до Дитинця прилягала ремісничо-торгова частина – Окольний град (зовнішнє місто), обнесений глибоким ровом, валом та дерев'яними стінами. Його укріплення включали територію сучасних Красної площі та вулиці Гетьмана Полуботка й доходили до р. Стрижень. Західна частина Окольного града, що поширювалася в напрямку Єлецького монастиря, називалася Третьяком. Ремісничо-торговий посад постійно збільшувався і поширювався за межі Окольного града. Так виникло Передгороддя [77].

Станом на 1 липня поточного року у м. Чернігові на обліку знаходиться 453 пам'ятки: (див. рис. 2.2.11) та (див. рис. 2.1.12).

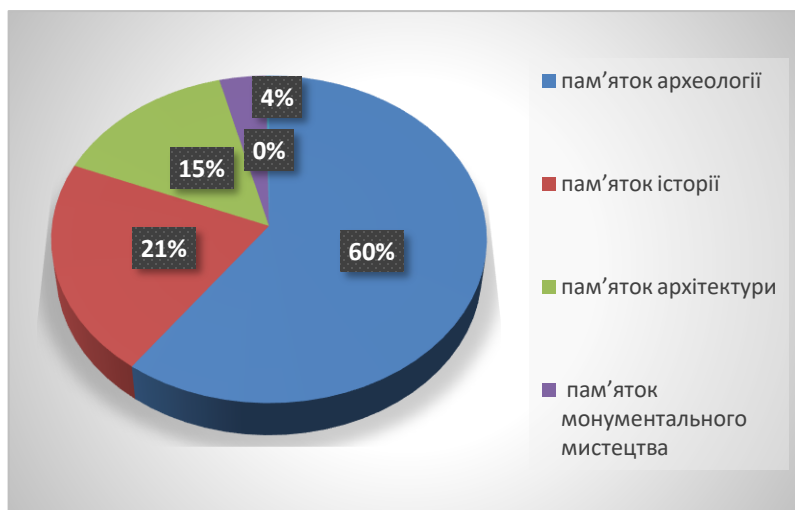

Рис. 2.2.11 Пам'ятки Чернігівської області, які знаходяться на обліку, складено автором за [29]

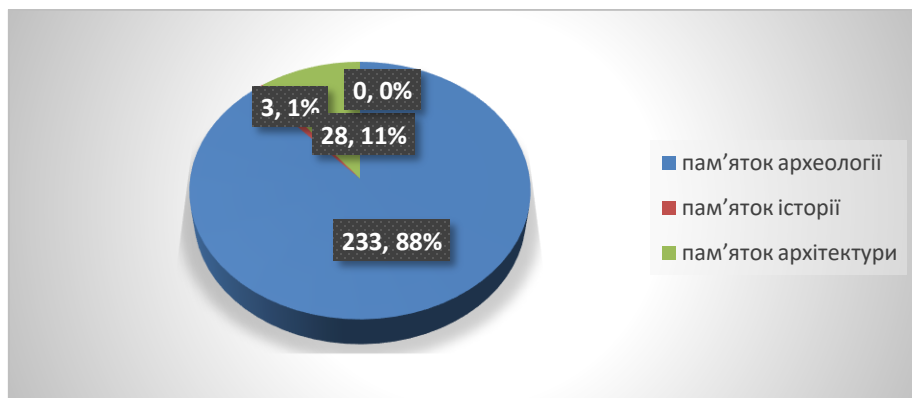

Рис. 2.2.12 Пам'ятки національного значення Чернігівської області, складено автором за [92]

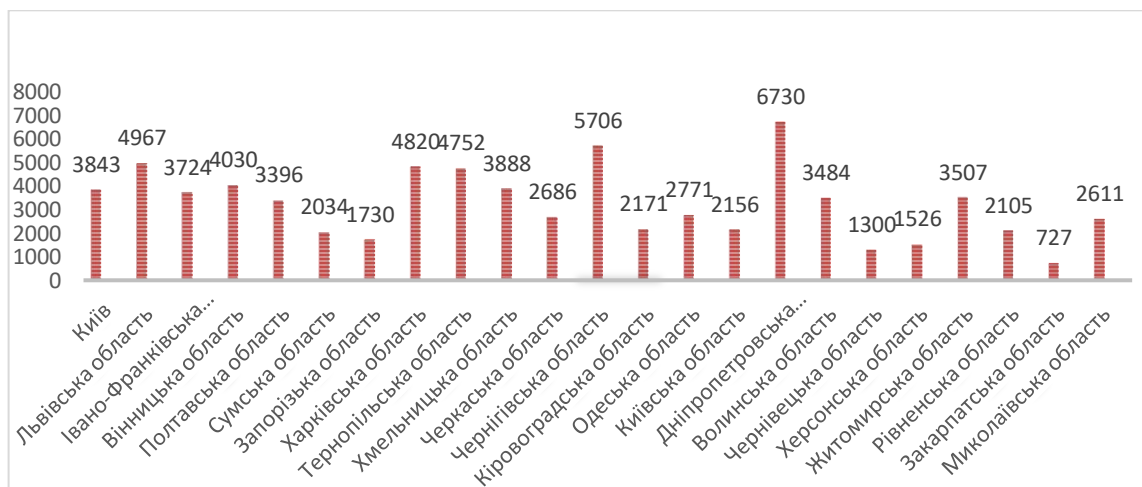

Рис. 2.2.13 Об'єкти культурної спадщини на 2019 рік, складено автором за [15]

На рис. 2.2.13 можна побачити, що велика кількість об'єктів культурної спадщини зберіглася в Дніпропетровській, Чернігівській, Львівській, Харківській та Тернопільській областях. Чернігівська область займає друге місце. Це означає, що Чернігівський край багатий на туристичні дистинації і багатий на культурні об'єкти. Чернігівська область має потенціал для розвитку культурно-пізнавального туризму.

Найменше об'єктів культурної спадщини в Закарпатській, Чернівецькій, Запорізькій та Сумській областях.

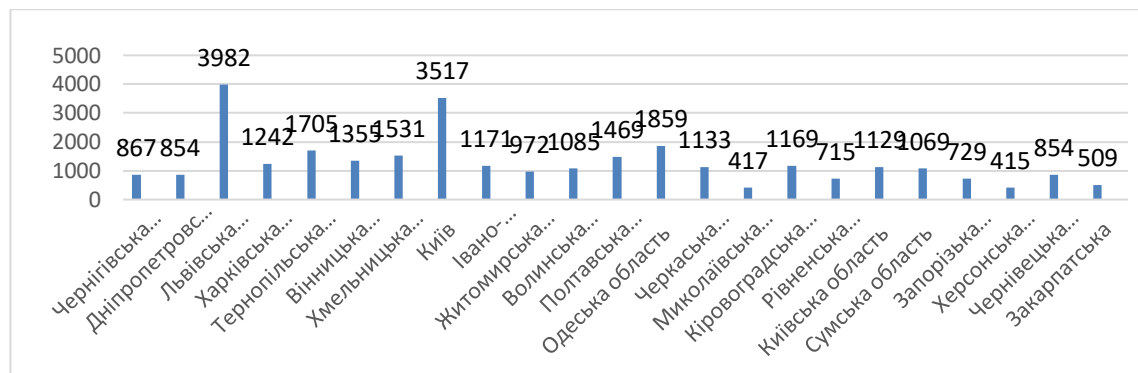

Рис. 2.2.14 Кількість сфотографованих пам'яток на 2019 рік, складено автором за [17]

Якщо подивитися на рисунок 2.2.14 то можна побачити що порівняно з кількістю пам'яток, кількість фотографій набагато менша в Чернігівській області. Це може бути зумовлено тим що ці пам'ятки вимагають реконструкції.

Отже, древній Чернігівський край відомий великою кількістю унікальних пам'яток історії та архітектури Княжої та Козацької доби. Понад 200 з них мають світове значення і свідчать про видатну роль і місце Чернігівського князівства у формуванні Київської Русі та Української держави. Також, Чернігівська земля є свідком багатьох важливих історичних подій часів Київської Русі, Козаччини та подальших періодів, пам'ять про них відображається у доволі значній кількості історико-культурних пам'яток.

На наступному етапі даного дослідження проаналізуємо інфраструктурну компоненту рекреаційно-туристичного потенціалу Чернігівської області.

2.3. Інфраструктурна компонента рекреаційно-туристичного потенціалу Чернігівської області

Під інфраструктурою розуміють сукупність споруд, будівель, систем і служб, необхідних для функціонування галузей матеріального виробництва та забезпечення умов життєдіяльності суспільства.

А туристична інфраструктура – це сукупність штучно створених рекреаційних закладів (санаторії, бази відпочинку, готелі, ресторани та ін.) та супутніх об'єктів, побудованих для загального користування за рахунок державного інвестування (автомобільні та залізничні дороги (шляхи), пункти пропуску, аеропорти, лікарні, школи) [49].

Основним документами, що регламентують інфраструктурні зміни Чернігівській області є:

- Програма економічного і соціального розвитку області на 2016 рік;
- Програма розвитку туризму в Чернігівській області на 2013-2020 роки;
- Обласна Програма розвитку малого і середнього підприємництва на 2015-2016 роки;
- Програма охорони навколишнього природного середовища Чернігівської області на 2014-2020 роки;
- Програма соціальної підтримки учасників антитерористичної операції та членів їх сімей у Чернігівській області на 2015-2016 роки;
- Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2020 року;
- Програму розвитку інвестиційної, зовнішньоекономічної та виставково-ярмаркової діяльності Чернігівської області на 2016-2020 роки «Чернігівщина – конкурентоспроможний регіон».

Транспортна мережа області за 2015 р. включала 7717,8 км автомобільних доріг загального користування, з них 93,7% – з твердим покриттям, 851 км експлуатаційної довжини залізниць та 106,7 км тролейбусних шляхів.

У 2015 р. пасажирський транспорт області перевіз 96,3 млн. пасажирів, що становить 89,1% рівня 2014 р. Пасажироборот скоротився на 8,8% і становив 810,7 млн. пас. км. Пасажирський автотранспорт, з урахуванням перевезень, виконаних фізичними особами-підприємцями, перевіз 48,4 млн. пасажирів (78,6%). Обсяги пасажирських перевезень автотранспортом фізичних осіб-підприємців становили 22,1 млн. пасажирів (74,0%). Інтегральний індекс розвитку транспортної складової становить 0,9354.

Протягом 2015 року незначним чином зменшилась кількість закладів культури та мистецтва: 769 у 2015 р. проти 773 у 2014 р. Проте, незважаючи на зазначене, рівень відвідування театрів, музеїв, концертів збільшився і становив 1267,1 тис. осіб у 2015 р. проти 1114,6 тис. осіб у 2014 р (див. табл. 2.3.1).

Таблиця 2.3.1

Рейтинг підсистем Чернігівської області [91]

Складові інфраструктури (підсистема)	Рейтинг
Транспортна підсистема	20
Підсистема зв'язку	12
Екологічна (природоохоронна) підсистема	10
Рекреаційна підсистема (туризм)	17
Підсистема житлово-комунального господарства	3
Освітня підсистема	8
Медична підсистема	5
Підсистема соціального забезпечення	4
Культурна підсистема	2

Згідно з проведеним дослідженням на основі даних, отриманих з Головного управління статистики у Чернігівській області, за показником індексу розвитку інфраструктури Чернігівський регіон посідає шосте місце серед всіх областей України. Водночас, існує низка проблем, невирішеність яких значним чином впливає на подальші перспективи розвитку.

Зокрема, проблемами транспортної підсистеми є: недосконала тарифна політика, зокрема, відсутність компенсацій перевезення пільгових категорій

населення; неможливість оновлення рухомого складу; недосконалість рухомого складу (зношеність, недостатність автобусів великої та надвеликої місткості); непристосованість до обслуговування людей із обмеженими фізичними можливостями.

Пріоритетними напрямками вирішення вказаних проблем є підготовка і реалізація обласної програми оновлення рухомого складу (компетенція місцевої влади); перехід до схеми обслуговування: забезпечення стабільності роботи міського транспорту [36].

У природоохоронній складовій основний акцент необхідно зробити на очистці р. Стрижень та р. Десна, оновлені систем водопостачання для зменшення втрат цього природного ресурсу; використання закордонного досвіду очистки стічних вод та запобігання потраплянню в атмосферу забруднюючих речовин шляхом встановлення відповідних фільтрів та застосування очисного обладнання.

Територія Чернігівської області має сприятливі умови для динамічного розвитку різних видів туризму. На Чернігівщині зосереджений значний історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал [72].

Працює 37 музейних закладів, у тому числі 3 національні заповідники «Чернігів стародавній», «Гетьманська столиця», «Качанівка» та меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут». За кількістю музеїв Чернігівщина посідає III місце в Україні, після Київської та Полтавської областей.

На Чернігівщині нараховується понад 75 колективних засобів розміщення.(див. дод. В, табл. В1 Колективні засоби розміщення). Серед них є сучасні готелі та відпочинкові комплекси. Це еко-готель «Шишкін» (див. рис.2.3.1), туристично-готельний комплекс «Бреч», історико-культурний центр «Вітрила Міклухо-Маклая», туристичний комплекс «Голубі озера», готель «Reikartz» (див. рис.2.3.2) та інші (див. рис. 2.3.3).

Рис.2.3.1 еко-готель «Шишкін»

Рис.2.3.2 готель «Reikartz»

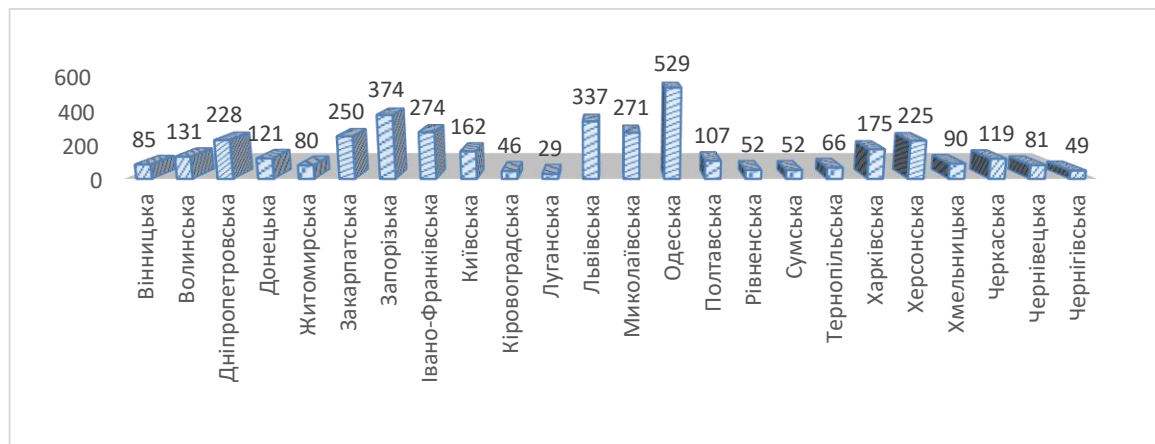

Рис.2.3.3 Колективні засоби розміщення у 2018 році, складено автором за [81]

Якщо подивитися на рис. 2.3.3 можна зробити висновок, що більшість туристів відвідує такі області як: Одеська, Запорізька, Івано-Франківська, Закарпатська, Дніпропетровська та Херсонська. Це зумовлено тим, що ці області мають рекреаційні та культурні складові, які приваблюють туристів. Найменше колективних закладів розміщення знаходиться в таких областях: Луганська, Кіровоградська та Чернігівська.

Якщо подивитись на Чернігівську область, то ми бачимо що кількість колективних закладів розміщення не велика. Це пояснюється тим, що місто є не досить популярним серед туристів, тому що мало інформації та реклами про Чернігівську область.

Найбільш популярними в області є екскурсійний, екологічний/зелений, сільський та активний туризм. Є можливості для розвитку лікувально-оздоровчого, релігійного та подієвого (фестивального) туризму.

Традиційно популярними місцями, які приймають основну масу туристичних потоків є Чернігів (див. рис. 2.3.4), Батурин (див. рис. 2.3.5), Качанівка, Тростянець (2.2.6), Седнів (2.2.7), Новгород-Сіверський.

Рис.2.3.4 Чернігів

Рис.2.3.5 Батурин

Пріоритетними напрямками розвитку є сільський та зелений туризм. На сьогодні в області відпочинок на селі пропонують більше 40 садиб та баз відпочинку. Основні центри сільського туризму знаходяться в Чернігівському, Коропському, Ічнянському, Ріпкинському районах та передмісті Чернігова. Найбільш відомі: «Соколинний хутір», «Андріївські озера», «Кінний двір» та інші.

Рис.2.3.6 Тростянець

Рис.2.3.7 Седнів

Зростає кількість відвідувачів об'єктів природно-заповідного фонду. За 9 місяців поточного року природні парки області та дендропарк «Тростянець» відвідало понад 11 тисяч осіб, що на 17 % більше ніж у минулому році.

Популярністю користується також Менський зоопарк, який у цьому році відвідало майже 39 тисяч екскурсантів [68].

Розвивається в області активний туризм, а саме: сплави на плотах та байдарках, велотури, прогулянки на конях, пішохідні тури, пейтбол тощо. Цей вид туризму активно розвивається у Новгород-Сіверському, Чернігівському, Менському, Куликівському, Корюківському, Ріпкинському районах та відкриває можливості для реалізації у кожному районі області [65].

Набирає обертів розвиток подієвого/фестивального туризму. Найбільш популярними є: фестиваль авторської пісні та Міжнародний молодіжний фестиваль «Івана Купала на Голубих озерах», фестиваль «Київська Русь» у Любечі, фестиваль національних культур «Поліське коло», літературно-мистецьке свято «Седнівська осінь», «Зелена сцена» у Чернігові та багато інших.

Як в Україні, так і в Чернігівській області зокрема, спостерігається позитивна динаміка кількості внутрішніх туристів. Українці почали більше подорожувати в межах країни.

Добре розвинуті дитячі заклади відпочинку.(див. дод. В, табл. В1 Кількість дитячих закладів оздоровлення та відпочинку).

У порівнянні з минулим роком кількість екскурсантів, що відвідали музеї та заповідники області збільшилась на 8 % (або майже на 52 тисячі осіб).

Щодо іноземних туристів, то в цілому по Україні спостерігається позитивна динаміка їх кількості. За даними Державної прикордонної служби за I півріччя 2017 року до України в'їхало 6 мільйонів 300 тисяч туристів, що на 8% більше ніж у минулому році. Але державний кордон у межах Чернігівської області з туристичною метою за 9 місяців 2017 року перетнуло на 23 % менше осіб у порівнянні з аналогічним періодом 2017 року. Ці дані свідчать про зменшення кількості туристів, які приїхали з Республіки Білорусь та Росії. Відслідкувати кількість іноземних туристів, які приїхали з інших країн немає можливості.

Прослідковується позитивна динаміка надходжень туристичного збору до місцевих бюджетів області. За рік сума надходжень туристичного збору збільшилась на 41 % та склала 304 тисячі 500 гривень.

Якщо порівнювати нашу область з іншими регіонами України, то за цим показником Чернігівська область у 2017 році займала 19 місце з 25. Однак, спостерігається щорічна позитивна динаміка та досить високий відсоток збільшення показників [71].

Розуміючи значення туризму для ефективного розвитку регіону та України в цілому, Департаментом здійснюються заходи, спрямовані на промоцію наявного туристичного потенціалу на внутрішньому та зовнішньому ринку туристичних послуг та збільшення туристичних потоків. Дана робота здійснюється відповідно до Стратегії розвитку туризму і курортів до 2026 року та Обласної цільової Програми розвитку туризму в Чернігівській області до 2020 року.

У 2017 році туристичний потенціал області був представлений на виставках та форумах у 6 регіонах України (Києві, Одесі, Харкові, Львові, Новій Каховці, Запоріжжі) та Республіці Білорусь (Гомелі), проведено презентацію туристичних продуктів області для туристичних операторів України під час ворк-шоупу у Києві.

У вересні поточного року було підписано міжрегіональну Угоду між Чернігівською облдержадміністрацією та Гомельським обласним виконавчим комітетом про співробітництво у сфері туризму, якою передбачено проведення обмінних рекламно-інформаційних турів, обмін соціальною рекламою туристичного спрямування, розповсюдження інформаційно-презентаційної продукції.

З метою залучення грантових коштів для розвитку туристичної інфраструктури Департаментом було розроблено проект регіонального розвитку «Створення сучасного інтерактивного туристичного комплексу «Покорщина» в смт Козелець, що передбачає реставрацію пам'яток архітектури національного значення, та створення на їх базі сучасного туристичного комплексу.

Позитивним кроком для розвитку туризму в області є ремонт дорожнього покриття на ділянках дороги, якими пролягають туристичні маршрути. Для подорожуючих автотранспортом належна якість дорожнього покриття до

туристичних об'єктів є досить важливим питанням. За рік відремонтовано 36 км автодороги державного значення М-01 Київ – Чернігів – Нові Яриловичі.

З метою визначення пріоритетів для подальшого ефективного розвитку галузі туризму започатковано проведення опитування туристів та екскурсантів області. Протягом літнього сезону 2017 року вищезазначену роботу було проведено під час екскурсій, через соціальні мережі, на деяких туристичних та екскурсійних об'єктах області.

Результати опитування цього року свідчать, що географія туристів є різноманітною. Близько 98 % відпочиваючих – це наші співвітчизники. Основна частка туристів та гостей Чернігівської області приїжджає з Києва та Київської області - 34 % опитаних. Кількість іноземців склала менше 2%.

Отримані результати щодо джерел, з яких опитані дізнались про область, свідчать про те, що необхідно ще більше уваги приділити популяризації туристичних можливостей області через ЗМІ та інтернет-ресурси.

Переважає більшість опитаних подорожують самостійно з метою отримання екскурсійних послуг. Враховуючи незручне транспортне сполучення 55 % гостей приїжджало власним транспортом, 66 % опитаних відносяться до категорії туристів, тобто їх перебування в області передбачало хоча б одну ночівлю. Понад третина опитаних планувала витратити понад 500 гривень за добу.

Результати дослідження свідчать, що основну частку гостей, які відвідали музейні заклади та туристичні об'єкти, де проводилось опитування, склали жінки – працівники бюджетної сфери або наймані працівники приватного сектору у віці від 26 до 45 років [68].

Серед негативних вражень, зазначених гостями: незадовільний стан доріг; низький рівень обслуговування; велика кількість сміття у місцях масового відпочинку, високі ціни на товари та обслуговування; незручний для туриста режим роботи деяких туристичних об'єктів та відсутність можливості отримати екскурсійні послуги.

Проаналізувавши сучасний стан розвитку галузі та враховуючи результати проведеного опитування проблемними питаннями, які стримують розвиток туризму в області, та потребують вирішення є:

- відсутність зручного транспортного сполучення з регіонами України;
- недостатній розвиток туристичної інфраструктури та якість обслуговування туристів.
- неналежний стан доріг і дорожнього покриття на дорогах області, по яких проходять головні туристичні маршрути;
- незначні обсяги інвестицій в розвиток рекреаційно-туристичної галузі Чернігівщини;
- руїнація та незадовільний технічний стан багатьох історичних споруд;
- недостатній рівень інформаційно-рекламного забезпечення на внутрішньому і, особливо, на зовнішньому ринках

Пріоритетними завданнями для подальшого розвитку туристичної галузі області є:

1. Посилення промоції туристичного потенціалу регіону, що передбачає презентацію області під час міжнародних та регіональних спеціалізованих заходів, пропаганда у ЗМІ як вже відомих туристичних об'єктів та маршрутів так і нових; підтримка туристичного веб-порталу Чернігівщини та інші заходи.
2. Розвиток сучасної туристичної інфраструктури, перш за все, шляхом залучення інвестиційних та грантових коштів.
3. Поліпшення стану дорожнього покриття на дорогах, по яких проходять туристичні маршрути області.
4. Забезпечення проведення навчальних заходів для відповідальних працівників з питань туризму з метою підвищення їх кваліфікації та ознайомлення з сучасними тенденціями розвитку галузі.
5. Налагодження співпраці органів влади, місцевого самоврядування, представників бізнесу та громадських організацій щодо вирішення проблемних

питань туристичної сфери [65].

Сьогодні необхідно розуміти, що від того, як буде розвиватись сфера туризму, в значній мірі, залежить і стан економіки окремих територій Чернігівської області та України в цілому. В області є умови, щоб зосередитись на залученні внутрішнього туриста шляхом створення конкурентного цікавого туристичного продукту, покращення туристичної інфраструктури та залучення інвестицій.

У Чернігівській області туристичну діяльність здійснюють 4 туроператори, 3 інформаційно-туристичних центри, та 65 турагентів(див. дод. Г, табл Г1 Кількість турагентів у регіонах).

Екскурсійним обслуговуванням громадян займаються 7 агенцій. На території області прокладено 17 туристичних маршрутів, серед яких п'ять обласного значення, чотири краєзнавчого, три паломницького, три екологічного та два зеленого сільського туризму. Також створено п'ять об'єктів для заняття пригодницьким туризмом.

Щорічно проводиться понад 40 туристичних заходів, фестивалів та виставок. Найпотужнішими туроператорськими підприємствами є ПП "Альта", ПП "Восьме чудо України", ТК "Новатур" та АТ "Чернігівтурист". Серед турагентських компаній основними є ТК "Придеснянський", АК "Екстур", ПП "Євро Круїз", "Торос", "Острів Скарбів" та "Чернігів-Тур". Також функціонує три туристично-інформаційних центри, серед яких: агентство регіонального розвитку Чернігівщини, структурний підрозділ готельно-туристичного комплексу "Придеснянський" та агенція з туризму та нерухомості (див. табл. 2.3.3) та (див. рис. 2.3.8).

Найбільшими екскурсійними фірмами є "Атлантида", НЗ "Чернігів стародавній", чернігівське бюро подорожей та екскурсій.

Суб'єкти туристичної діяльності 2018 року, складено автором за [81]

Суб'єкти туристичної діяльності 2018 року				
Області	Усього	У тому числі		
		туроператори	турагенти	суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність
Вінницька	87	7	78	2
Волинська	74	3	63	8
Дніпропетровська	416	12	404	0
Донецька	93	6	86	1
Житомирська	63	3	55	5
Закарпатська	91	14	75	2
Запорізька	188	4	174	10
Івано-Франківська	128	10	108	10
Київська	217	6	202	9
Кіровоградська	54	0	50	4
Луганська	29	0	28	1
Львівська	342	58	233	51
Миколаївська	87	3	81	3
Одеська	270	17	232	21
Полтавська	155	0	147	0
Рівненська	93	1	87	5
Сумська	79	3	76	0
Тернопільська	63	7	51	5
Харківська	266	4	254	8
Херсонська	80	1	71	8
Хмельницька	89	1	78	10
Черкаська	101	7	91	3
Чернівецька	77	9	67	1
Чернігівська	58	1	57	0

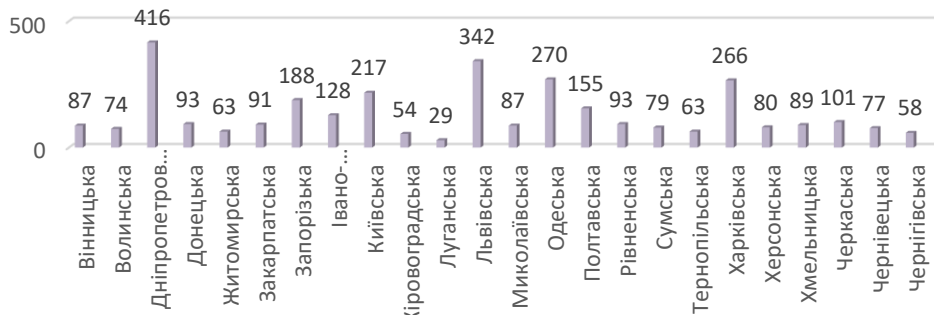

Рис.2.3.8 Суб'єкти туристичної діяльності 2018 року, складено автором за [81]

Якщо подивитися на таблицю 2.3.2 та рис. 2.3.8, ми бачимо що кількість суб'єктів туристичної діяльності найбільша в Дніпропетровській, Одеській, Харківській, Київській та Запорізькій областях. Це зумовлено тим, що в цих областях люди мають можливість добре відпочивати в Україні та поза її межами. Тому кількість турагентів та туроператорів більша ніж в інших областях.

Найменше суб'єктів туристичної діяльності в Луганській, Кіровоградській, Чернігівській, Житомирській та Тернопільській областях. Ми бачимо, що Чернігівська область майже з найменшим показником. Причиною є велика кількість людей похилого віку та економічна ситуація області (див. рис. 2.3.9) та (див. рис. 2.3.10).

Рис.2.3.9 Суб'єкти туристичної діяльності в Чернігівській області в 2018 році, складено автором за [81]

На рис.2.3.9 ми бачимо, що кількість суб'єктів туристичної діяльності з 2013 по 2018 рік не збільшилась, але і не знизилась. Це говорить про те, що область не має великих змін щодо туристичного бізнесу та подорожей.

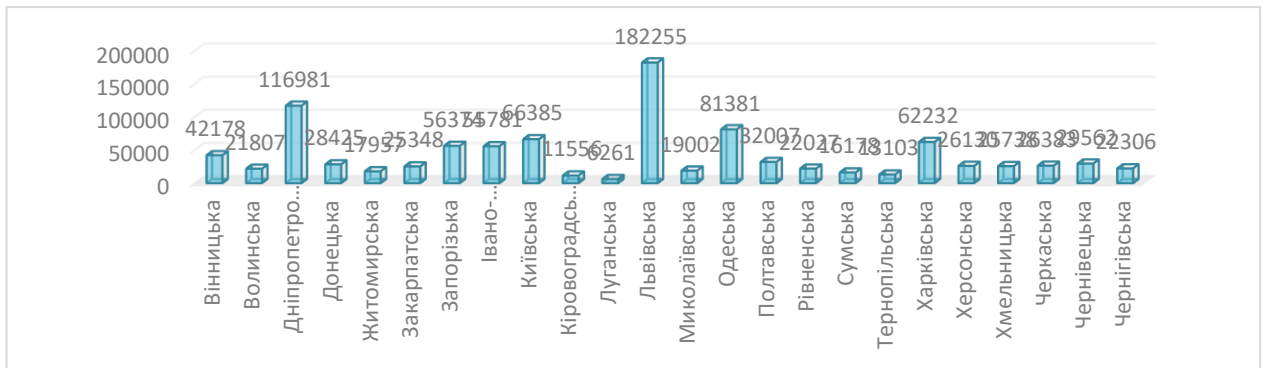

Рис.2.3.10 Кількість туристів, обслужованих туроператорами та турагентами в 2018 році, складено автором за [81]

Якщо подивитися на рис. 2.3.10. ми бачимо що кількість туристів, обслужованих туроператорами(див. дод. Г, табл. Г1 Кількість туристів, обслужованих туроператорами) та турагентами в 2018 році найбільша була в Львівській, Дніпропетровській, Одеській, Харківській та Київській областях. Ці області є найбільш привабливими для життя, заробітку та розвитку. Тому кількість проданих турів найбільша серед усіх областей України.

Найменша кількість туристів, обслужованих туроператорами та турагентами в 2018 році була в Луганській, Кіровоградській, Тернопільській, Сумській та Житомирській. Чернігівська область не входить до п'ятірки з найменшою кількістю проданих турів, але вона дуже недалеко від них (див. рис. 2.3.11) та (див. рис. 2.3.12).

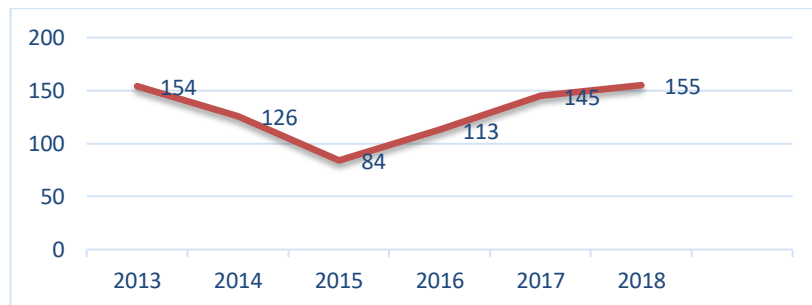

Рис.2.3.11 Кількість проданих турів туроператорами за 2018 рік в Чернігівській області, складено автором за [81]

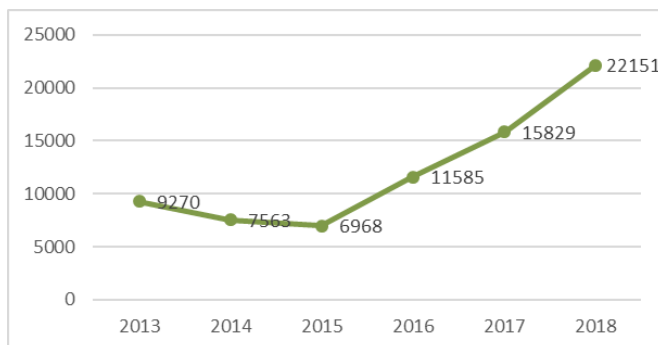

Рис.2.3.12 Кількість проданих турів турагентами за 2018 рік в Чернігівській області, складено автором за [81]

Якщо подивитися на рис. 2.3.11 та на рис. 2.3.12, то ми бачимо що кількість турів з 2013 до 2018 року значно зросла, а це говорить про те що кількість людей охочих подорожувати стає більше не зважаючи на воєнне положення країни та економічного положення області. Туристичний ринок Чернігівщини пропонує туристам різноманітні тури. Крім того, що туристи можуть відвідати пам'ятки архітектури, вивчити стародавню історію міста та оглянути ще багато цікавих історичних об'єктів області, можна також активно провести своє дозвілля. Активний туризм представлений різними напрямками та, відповідно, турами по області. Подаємо перелік та короткий опис найпопулярніших турів:

- Пригодницькі маршрути: «Піша прогулянка по заповіднику»: дводенний похід у регіональний ландшафтний парк «Межирічинський»; піша прогулянка по заповіднику, відео- та фотозйомка фауни і флори – тварин, птахів, лісових квітів, рідкісних видів дерев і кущів.
- «Смак живої природи»: сплав річкою на плотах зі Свердловки до пристані Вишеньки; ознайомлення з палацом графа, генерал-фельдмаршала Румянцева Задунайського, відпочинок і обід на живописній річці Десна у селі Вишеньки.
- «Водна подорож історичними маршрутами Київської Русі»: подорож плотами історичним маршрутом Київської Русі: Мурав'ї–Камінь–Пушкарі князівський некрополь Новгород-Сіверський.

– «Сплави байдарками»: відвідання історичних місць Чернігівщини – археологічних і краєзнавчих музеїв, древніх церков та монастирів, природних заповідників; маршрути детально розроблені, що зробило їхнє проходження нескладним навіть для невідготовлених туристів.

– Археологічні подорожі: Чернігівська земля має давню й багату історію: тут на мальовничих обривах Десни жили ще у кам'яному віці (15 тис. років до н. е.). На території Чернігівської землі під час розкопок знайшли сліди людських поселень бронзового і залізного віків, трипільської культури. Під час археологічних досліджень, які інтенсивно проводять поблизу Чернігівського регіону, знаходять унікальні пам'ятки, які розповідають і доповнюють невідомі раніше сторінки своєї історії Чернігівщини, збагачують її новими фактами.

– Археологічний тур у Шестовицю, де знаходиться археологічний об'єкт Коровель (близько 50 га), поблизу якого є залишки одного з великих таборів Східної Європи вікінгів (IX–XI ст.) часів Київської Русі.

– Археологічна мандрівка в Мезин. Мезинська стоянка (близько 15 тис. років до н. е.), на території якої знайдено рештки невеликих поселень з кістками тварин (мамонта, північного оленя, коня, вівцебика, вовка, песця, ведмедя). Багато виробів представлено різними шкребками, проколками та іншими інструментами.

– «Життя печерних людей», виїзд на Мезинську стоянку і музею-заповідника в Коропському районі Чернігівської області (15–30 тис. років до н. е.). Туристи можуть відвідати зруйнований храм на території монастиря, прогулятися алеєю вікових ялин до озера і печер.

– Кемпінг в заповіднику «Качанівка»: виїзд до національного історико-культурного заповідника «Качанівка», де туристи мають змогу влаштувати пікнік на березі річки й розміститися з наметами в заповіднику.

– «Землями гетьмана Скоропадського»: подорож у Тростянецький дендропарк, що у селі Тростянець Ічнянського району.

– «Ковбої по-українськи»: відпочинок у мальовничій сільській місцині, де туристам пропонують катання верхи, полювання на зайців і диких звірів з борзими собаками; дегустація давніх страв української національної кухні.

– «Відпустка в паланці», вітальна зустріч господарем паланки у національному вбранні, прогулянка до парку (поблизу паланки є тир). Екскурсія в етнографічний музей на паланці.

– Тури святими місцями: Свято-Георгіївський жіночий монастир 1654–1770 років. Головна святиня – чудотворна ікона Божої Матері; Свято-Успенський Єлецький жіночий монастир XII–XVIII століть. Головна святиня – чудотворна ікона Єлецької Божої Матері; Троїцький собор 1685 року, головні святині – мощі святителя Феодосія Углицького і преподобного Лаврентія Чернігівського; Домницький монастир Різдва Богородиці, 60-ті роки XVII ст. Головна святиня – ікона Домницької Божої Матері, цілюща криниця; Свято-Преображенський чоловічий монастир кінця XI–XVIII ст., де знаходиться головна святиня – Линковська ікона Божої Матері.

Отже, Чернігівська область на туристичній карті України представлена низкою потужних комплексів, архітектурних пам'яток та фестивалів, де можна цікаво і корисно провести час. Проблемним місцем чернігівського туризму залишається «туризм одного дня». Основна маса гостей є жителями столиці, які встигають оглянути місто за день і не залишаються тут на ніч.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Дослідивши туристичний потенціал Чернігівської області, можна визначити потенційно перспективні напрями розвитку туризму, такі як: пізнавальний, релігійний, подієвий, гастрономічний, та активний види туризму.

Проаналізувавши природні ресурси, можна зробити висновок що основними природно-ресурсними передумовами розвитку туристично-рекреаційної галузі регіону і міста є: сприятливі природно-кліматичні умови та вигідне фізико-географічне положення території, достатня водозабезпеченість водами питного та рекреаційного призначення, наявність потужних ландшафтно-рекреаційних коридорів, сформованих заплавами та долинами рік Дніпра та Десни, потужна достатність рекреаційних ресурсів, густа мережа сприятливих для рекреаційно-туристичного освоєння природно-заповідних об'єктів та територій.

Оцінивши історико-культурну компоненту, можна визначити що кількість історико-культурних пам'яток дуже велика. Область має багато цікавих історичних місць, але є проблеми з рекламою області та історико-культурних пам'яток.

Розглянувши інфраструктурну компоненту області, можна сказати що з роками стан інфраструктури у Чернігівській області тільки покращується. Ведеться будівництво нових готелів, ресторанних закладів нового типу, відбудовуються парки та площа, будуються нові розважальні центри. На даний момент Чернігівська область не входить в топ міст, які мають інфраструктуру на добре розвиненому рівні, але з такими темпами розвитку область має всі шанси.

Розв'язання існуючих проблем у сфері туризму в Чернігівській області можливе шляхом:

- підвищення якості та розширення асортименту туристичних послуг;
- забезпечення раціонального та ефективного використання природних,

рекреаційних та історико-культурних ресурсів;

- активізація міжрегіональної та міжнародної співпраці у сфері туризму;
- проведення маркетингових досліджень у туристичній галузі;
- удосконалення рекламно-інформаційної діяльності представлення області на національних та міжнародних туристичних виставках в Україні та за її межами;
- підтримка розвитку підприємництва в галузі туризму (малого та середнього бізнесу).

Кваліфікаційна робота висвітлює роль рекреаційно-туристичний потенціал в Україні, розкриває механізми його активізації, окреслює перспективи створення конкурентоспроможного рекреаційно-туристичного продукту.

Чернігівщина, як край з давніми культурними традиціями, з великими інтелектуальними цінностями і духовним потенціалом, вносить вагомий внесок у розвиток культури та туризму України. Чернігівська область володіє унікальними рекреаційно-туристичними ресурсами: природними, історико-архітектурними пам'ятками оборонного характеру, сакральними пам'ятками, археологічними та літературно-меморіальними пам'ятками. Все це дає підстави розглядати область як одну з найперспективніших для розвитку туристичної інфраструктури та туристично-рекреаційного туризму.

ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєв О.Є., Бурлака Є.В., Маркіна Ю.М. Скансени України як важливий туристичний ресурс. Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку.
2. Баран-Бутович С. Чернігів як об'єкт історично-краєзнавчих екскурсій / Баран-Бутович
3. Бейдик О.О. Класифікація і специфіка туризму. Географія в інформаційному суспільстві.
4. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу.
5. Бережна І.В. Деякі аспекти теоретичних підходів до оцінки рекреаційного потенціалу.
6. Божко Л.Д. Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів України.
7. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Історико-культурний аналіз дозвілля та дозвіллевої діяльності наприкінці ХІХ - 90-ті роки ХХ ст. Дозвіллезнавство: Навчальний посібник.
8. Буркацкая И.Л. Инновационные подходы к стратегическому управлению региональным туризмом / И.Л. Буркацкая // Туризм и рекреация : фундаментальные и прикладные исследования.
9. Відділ культури і туризму Чернігівської області. URL:<https://koropska-gromada.gov.ua/> (дата звернення: 23.03.2020 р).
10. Водзинський Є. Питання охорони своєрідності історичних міст України.
11. Всесвітня культурна і природна спадщина // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.).
12. Всесвітня туристична організація. URL: <http://unwto.org/>. (дата звернення:

21.04.2020 р).

- 13.Гальчинський А.С., Геєць В.М. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015). Шляхи європейської інтеграції.
- 14.Герасименко В.Г. Основы туристического бизнеса: учебное пособие для вузов.
- 15.Голиков А.П., Черванев И.Г. Математическое моделирование пространственных исследований в географии.
- 16.Головне управління статистики у Чернігівській області. URL: <http://chernigivstat.gov.ua/> (дата звернення: 17.03.2020 р).
- 17.Голубко В.Качараба С., Середяк А. Історичне краєзнавство. Навчальний посібник.
- 18.Городня Т.А., Щербак А.Ф. Економіка туризму: теорія і практика.
- 19.Гуляев В.Г. Туризм: экономика, управление, устойчивое развитие.
- 20.Дем'янчук Г.С. Українське краєзнавство: сторінки історії.
- 21.Департамент екології та природних ресурсів Чернігівської області. URL: <http://eco.cg.gov.ua/> (дата звернення: 25.04.2020 р).
- 22.Департамент розвитку економіки та сільського господарства Чернігівської області. URL: <http://economy.cg.gov.ua/>
- 23.Державне агентство лісових ресурсів України. URL: <http://dklg.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 27.01.2020 р).
- 24.Державний архів Чернігівської області. URL: <https://cn.archives.gov.ua/PUTIVNYK/Chernigiv> (дата звернення: 16.02.2020 р).
- 25.Довідка про збір інформації в головному управлінні культури, туризму і охорон культурної спадщини від 30.09.2012 №17-21/23.
- 26.Дроздов А.В. Экотуризм: определения, принципы, признаки, формы.
- 27.Друк В. Український туризм: історичний розвиток та сучасне правове регулювання.
- 28.Економічна енциклопедія: у трьох томах / Під. ред. Мочерний С.В. —К.

- 29.Енциклопедичний словник-довідник з туризму / упоряд. В.А Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух.
- 30.Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» - Відомості Верховної Ради України, 2003 р., №13, с.434-452.
- 31.Закон України «Про туризм» від 18 листопада 2003 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_1995_09_15/Z950324.html (дата звернення: 12.04.2020 р).
- 32.Законодавство України про туризм і готельну справу : збірник офіційних текстів законів станом на 1 лютого 2012 р.
- 33.Заставецька О.В. «Природа рідного краю «Природа рідного».
- 34.Звіти щодо діяльності суб'єктів туристичної діяльності (1-ТУР, ІТУР(КУ) за 2011, 2012 роки.
- 35.Зорин И.В., Квартальнов В.А. Энциклопедия туризма. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 384 с. и статистика, 2003. – 384 с.
- 36.І.М. Ігнатенко Чернігів стародавній // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін; Інститут історії України НАН України.
- 37.Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації». URL: <https://www.prostir.ua/> (дата звернення: 18.02.2020 р).
- 38.Інфраструктура Чернігіва. URL: <https://mistaua.com/> (дата звернення: 10.03.2020 р).
- 39.Карнабіда А.А. Чернігів: архітектурноісторичний нарис.
- 40.Клюев Ю.В. Музейный маркетинг в контексте современной культуры. Кемерово: Кузбассвуиздат, 2008. 191 с.
- 41.Козловський Є.В. Правове регулювання туристичної діяльності. Навчальний посібник.
- 42.Конституція України від 28 червня 1996 року конференції. – М., 1999. – С. 122-129.
- 43.Коротун І.М., Коротун Л.Н., Коротун С.І. Природні ресурси України.— Рівне,

2000. — 28-34с.

- 44.Кочеткова А.А. Культурний туризм в Україні: визначення, особливості, проблеми та перспективи. Сталій розвиток України: проблеми і перспективи: Збірник мат-лів за результатами IV науково-практичної конференції студентів та молодих вчених.
- 45.Крючков О. Історична, освітянська, культурна святина. Урядовий кур'єр. 2015. №83. 15 травня. С. 6.
- 46.Кузнецов А.А. Туристские ресурсы: Учебное пособие / А.А. Кузнецов, Н.В. Волкова.
- 47.Кузнєцов Г.О. Вал від давніх часів до сьогодення / Кузнєцов Г.О., Руденок В.Я.
- 48.Кульчицький Б.В. Сучасні економічні системи.
- 49.Лопатш В.А. Русский толковый словарь / В.А. Лопатш, Л.Е. Лопатина.
- 50.Любіцева О.О. Туристичні ресурси України : навч. посібник / О.О. Любіцева, Є.В. Панкова, В.І. Стадійчук. – К. : Альтерпрес, 2007.
- 51.Маринич О.М. Українське полісся / О.М. Маринич. – К. : Радянська школа, 1962. – 163 с.
- 52.Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / Ін-т регіон. дослідж.
- 53.Мельник О.В. Інтегральний показник туристичної привабливості території: поняття та теоретичні аспекти.
- 54.Микадзе В.М. Правовое регулирование вопросов туризма. Вопросы развития туризма.
- 55.Мироненко Н.С. Рекреационная геоградация / Н.С. Мироненко, И.Т. Твердохлебов.
- 56.Міністерство Культури України. URL: <http://mincult.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 13.04.2020 р).

- 57.Музеї Чернігівщини. URL: <http://museum.cult.gov.ua/> (дата звернення: 05.04.2020 р).
- 58.Мухина Л.И. Опыт рекреационной оценки природных комплексов /Л.И. Мухина // Принципы и методы технологической оценки природных комплексов.
- 59.Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Наукове видання / [Кравців В.С.,Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П.].
- 60.Немоляева М.Э. Международный туризм: вчера, сегодня, завтра /М.Э. Немоляева, Л.Ф. Ходорков.
- 61.Офіційний веб-портал Чернігівської міської ради. URL: <https://www.chernigiv-rada.gov.ua/> (дата звернення: 25.01.2020 р).
- 62.Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення: 06.04.2020 р).
- 63.Пам'ятки та цікаві місця Чернігова та Чернігівської області. URL: <http://samsobi.com.ua/index.php/ukraine/151-chernihivshchyna> (дата звернення: 17.03.2020 р).
- 64.Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство.
- 65.Пахтусов Б.І.Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку туризму».
- 66.Писковский Ю.И. Восстановить, воссоздать, сберечь / Ю.И. Писковский //Строительство и архитектура.
- 67.Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : Наказ Міністерства охорони потенціала потребительской кооперации.
- 68.Прибега Л.В. Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект.
- 69.Про внесення змін до Закону України «Про архітектурну діяльність»: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059.

- 70.Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» (щодо визначення поняття «пам'ятка культурної спадщини»: Закон України від 19 січня 2017 р. № 5678. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60961 (дата звернення: 22.01.2020).
- 71.Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 928. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP090928.html (дата звернення: 22.01.2020).
- 72.Про охорону культурної спадщини. Закон України. Із змінами, внесеними згідно з Кодексом N 2755-VI (2755-17) від 02.12.2010. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T001805.html (дата звернення: 16.02.2020 р).
- 73.Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 року № 2456-XII //Відомості Верховної Ради України. 1992. № 34. Ст.502.
- 74.Рекомендація № 36 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Збереження культурної спадщини всіх віків».
- 75.Саранча М.А. Методологические проблемы интегральной оценки туристско-рекреационного потенциала территории / М.А. Саранча //Вестник Удмуртского университета.
- 76.Смирнова В.В. Туристські ресурси України: навч. посібник / В.В. Смирнова.
- 77.Соколов Л. Сохраним своеобразие исторических.
- 78.Стан та перспективи розвитку інфраструктури регіонів України. URL: <http://www.fes.kiev.ua/> (дата звернення: 08.03.2020 р).
- 79.Стан туризму в Чернігівській області.- Режим доступу. URL: <http://monitor.cn.ua/ua/monitoring/39585> (дата звернення: 25.03.2020 р).

80. Статистичний збірник "Туризм в Україні". — Київ : Державний комітет статистики України, 2008. — 215 с.
81. Статистичний щорічник Україна за 2018 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb (дата звернення: 05.02.2020 р).
82. Стафійчук В.І. Рекреалогія : навчальний посібник для вузів.
83. Стеченко Д.М. Передумови і напрямки формування туристичного ринку України.
84. Стратегія розвитку Чернігівської області до 2020 року. URL: <https://www.chernigiv-rada.gov.ua/> (дата звернення: 15.03.2020 р).
85. Туризм по-чернігівськи: історичний та гастрономічний. URL: <http://pik.cn.ua/23288/> (дата звернення: 18.02.2020 р).
86. Туристский терминологический словарь: Справочно-методологическое
87. Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1989 – 1993. – Т.3: П-Я. – 480 с.
88. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія: навч. посіб. для студ.
89. Храмцова Т.Г. Методология исследования социально-экономического потенциала потребительской кооперации.
90. Цибух В.І. Стан і перспективи розвитку туризму в Україні. Туристично-краєзнавчі дослідження.
91. Чернігів Стародавній. URL: <https://oldchernihiv.com/> (дата звернення: 22.02.2020 р).
92. Чернігівщина туристична. URL: <https://chernihivregion.travel/> (дата звернення: 24.01.2020 р).
93. Шейнин Л.Б. О необходимости законодательной регламентации массового туризма. Известия вузов. Правоведение.
94. Шепетюк С.М. Рекреаційно-туристські ресурси як основа туристично-рекреаційних послуг.
- Шершньова О. Історико-культурний туризм в малих містах України як чинник

формування національної гідності української молоді. Духовно-творчий потенціал студентської молоді.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Поняття про туристично-рекреаційний потенціал

Таблиця А.1

Тлумачення категорії «туристично-рекреаційний потенціал», складено за [23]

№	Автор	Визначення
1.	Дутчак С.В. [20, с. 53]	Туристично-рекреаційний потенціал території формують ті ресурси, які на сьогоднішній день використовуються. Туристично-рекреаційний потенціал включає два поняття, які нерозривні та взаємодоповнюють одне одного: рекреаційний потенціал, як природну складову, тобто ступінь здатності території позитивно впливати на фізичний, психічний та соціально-психологічний стан людини під час відпочинку, та туристичний потенціал – культурно-історичну спадщину – як антропогенну складову, а також певні ландшафтні комплекси, де відбувається туристична діяльність, знаходяться окремі природні або антропогенні туристичні об'єкти, які відвідуються туристами.
2.	Севастьянова С. А. [19, с. 102]	Сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним потенціалів регіону, які використовуються в туристичній діяльності, а також нових, сформованих у процесі цієї діяльності та використовуваних чинників виробництва регіону.
3.	Гуляев В. Г., Селіванов І. А. [17, с. 228]	Туристично-рекреаційний потенціал – сукупність якісних та кількісних характеристик природних, історико-культурних та інших ресурсів території, а також її туристичної інфраструктури, що впливають на розвиток туризму та рекреації.
4.	Козирев В. М [16]	Туристично-рекреаційний потенціал – здатність наявних туристично-рекреаційних ресурсів регіону приносити доходи різним економічним суб'єктам у певний період часу.
5.	Кусков А. С., Лісікова О. В. [15, с.60], [15, с. 120]	Туристично-рекреаційним потенціалом території називають відношення між фактичною і гранично можливою чисельністю туристів, яка визначається виходячи з наявності туристично-рекреаційних ресурсів. Туристично-рекреаційний потенціал – це здатність території прийняти певну кількість туристів (рекреантів), при якій не відбувається порушення стану природної та екологічної рівноваги.
6.	Ніколаєнко Т. В. [13]	Під туристично-рекреаційним потенціалом території розуміється вся сукупність природних, культурно-історичних, соціально-економічних, геополітичних та інших передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території. Під туристично-рекреаційним потенціалом території розуміється наявність на ній певних унікальних або, принаймні, цікавих не тільки для місцевих жителів об'єктів.
7.	Шабаліна Н. В. [12, с. 395]	Туристично-рекреаційний потенціал – це сукупність туристично-рекреаційних ресурсів, їх територіальних поєднань і умов, що сприяють задоволенню потреб населення в туристичній та рекреаційній діяльності.

Додаток Б.

Таблиця Б.1

Природно-заповідні території та об'єкти м. Чернігова та Чернігівської області, складено за [92]

№ п/п	Назва	Площа, га	Місцеположення	Коротка характеристика
1	2	3	4	5
Пам'ятки природи				
а/ ботанічні				
1-15	Багатовікові дерева та їх групи	Загальна площа 1,01 га	Парки "Міський сад" і ім. Коцюбинського, вулиці Шевченка, Коцюбинського, Пушкіна, Толстого, 1-го Травня, Урочища "Святе", "Маліїврів"	Дуби віком 200-400 років, липи, клени, сосни віком біля 100 і більше років, алея ялин віком понад 100 років.
б/ гідрологічні				
16	Озеро "Глушець"	40	Лівий берег р. Десна	Старовинне мальовниче озеро.
17	Озеро "Магістрацьке"	63	В міській смузі Чернігова, на лівому березі Десни (за 200 м. від річки), з якою має тимчасові з'єднання через протоки.	Старовинне мальовниче озеро, оточене листяним лісопарком; вік насаджень понад 30 років.
	Озеро "Вадень"	1,26 км ²	У Новгород-Сіверському районі Чернігівської області, на правому березі Десни	Заплавне озеро
	Озеро "Глушець"	40 га	На лівому березі Десни	Найбільша водойма в районі Чернігова. Його довжина по зовнішньому берегу перевищує 2 км, ширина - до 200 м, середня глибина - близько 2 м.

	Ковпинський вихід	0,1 га	У межах Новгород Сіверського району Чернігівської області, між селами Ковпинка та Пушкарі	Гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення в Україні.
	Озеро "Стибин"	4,4 га	В межах Козелецького району Чернігівської області, на південь від села Савин.	Озеро Стибин є досить загадковим. Так, походження його назви невідоме, але зберіглася легенда про походження самого озера, яку можна віднести до розряду космогонічних: "Якось нечиста сила вирвала величезний шмат землі і утворила таким чином гору, а вирву заповнила водою".
	Озеро "Тихе"	6 га	В межах Менського району Чернігівської області, на південний захід від села Максаки	Унікальність озера полягає в тому, що воно повністю оточене лісом, що лише додає тиші та спокою тим, хто приїхав сюди відпочивати. Туристи люблять це озеро, адже тут можна вдосталь відпочити від шуму. цивілізації, насолодитися красою дикої природи.
	Озеро "Святе"	70 га	В межах Козелецького району Чернігівської області, на північний захід від села Короп'є.	Озеро «Святе» є унікальним природним утворенням. Воно майже все зросло сфагновими плавами; чисте водне плесо залишилось лише в центральній частині, де відмічені угруповання глечиків жовтих та латаття сніжно-білого (Зелена книга України).
Заказники в/лісові				
18	"Ялівщина"	6,2	Північна околиця міста м. Чернігів	Унікальні та екзотичні насадження колишнього міського ботанічного саду.
	"Старобасанське"	278га	Село Стара Басань, село Ярославка	Основним завданням заказника є збереження у природному стані болотного

				масиву, типового для лісостепу.
	"Оболонський"	400 га	У Коропському районі Чернігівської області, неподалік від села Оболоння	Це ділянка заплави річки Десни, яка відзначається великим флористичним різноманіттям. Вона являє собою рівнинну територію з незначними гривами та вузькими зниженнями, тут є стариці та невеликі заплавні озера. Переважають ділянки справжніх лук (до 80% площі), менш поширеними є болотисті луки.
	"Путівський"	150 га	У межах Новгород-Сіверського району Чернігівської області, на південь від села Путівськ і на схід від села Дігтярівка.	Ботанічний заказник загальнодержавного значення в Україні. Охороняється комплекс лучних ділянок у заплаві річки Десни, які майже не змінені господарською діяльністю людини.
	"Кривуша"	433га	На південний схід від села Кривуша Семенівського району Чернігівської області.	збереження високопродуктивного, переважно соснового лісу віком 30-50 років. У трав'яному покриві — золототисячник, зубрівка, суниця; охорона умов відтворення, відновлення чисельності рідкісних рослин та тварин.
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва				
19	"Болдина гора"	6	Вул. Толстого м. Чернігів	Парк на високому березі Десни, заснований на базі старовинних пралісів та древніх курганів IX та X століть.
20	Парк "Міський сад"	11,2	Вул. Шевченка м. Чернігів	Старовинний парк на терасі та заплаві Десни (закладений у ХУІІІ ст. на базі природного лісу) з декоративними насадженнями, занесеними

				до Червоної та Зеленої книг.
	Парк "Графський"	5га	У місті Ніжин Чернігівської області	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення в Україні. Парк був створений протягом другої половини XVIII століття у мальовничому урочищі «Обідовщина», що у XVII столітті належало Ніжинському полковнику Івану Обідовському (1676-1701), племіннику гетьмана Івана Мазепи. Є припущення, що його заснував граф Х. Вітгенштейн.
	Парк "Сокиринський"	40га	У селі Сокиринці Срібнянського району Чернігівської області.	У парку зростає понад 40 порід дерев і кущів. Рослинність представлена такими деревними породами: дуб, береза, берест, липа, тополя біла, граб, клен гостролистий, модрина, ялина, сосна звичайна, сосна чорна, каштан. Чагарники найбільш представлені таволгою. Збереглися столітні платани і три дерева західного бука. «Шевченківський явір» — найстаріше дерево парку.
	Парк "Лизогубівський"	22га	У межах Чернігівського району Чернігівської області, в смт Седнів	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення в Україні.
	Парк "Рівчак-Степанівський"	12га	У межах Носівського району Чернігівської області, в селі Рівчак-Степанівка.	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення в Україні. Зростає 150 видів дерев і кущів
Заповідні урочища				
21	"Святе"	44	Край борової тераси	Мальовниче лісове урочище, що має значення як

			р. Десни.	історичне місце хрещення жителів м. Чернігова в оз. Святому.
	"Базарна роща"	143га	На захід від села Кривуша Семенівського району Чернігівської області	збереження високопродуктивного, переважно соснового лісу віком 50-100 років. У підліску: ліщина, бузина. У трав'яному покриві: цінні лікарські рослини; охорона умов відтворення, відновлення чисельності рідкісних рослин та тварин;
	"Радомська дача"	2317,6 га	На захід від села Радомка Семенівського району Чернігівської області.	збереження у природному стані змішаних насаджень різного віку з невеликими площами лісових боліт; охорона місць поширення зубрівки, проліска, суниці, любки дволистої, золототисячника, первоцвіту весняного, цінних дерев-екзотів бархата амурського, ялиці сибірської.

Таблиця Б.2

Пам'ятки національний архітектурно-історичного заповідника, складено
самостійно за [91]

№	Назва	Рік заснування	Короткий опис
1.	Дитинець	1964 рік	Археологічні дослідження чернігівського дитинця розпочались більше ста років тому (Т.В. Кибальчич, Д.Я. Самоквасов та ін.). За весь час досліджень було розкрито більше 10 тис. кв. м. Розкопками відкриті залишки 4 храмів, терему, 2-х парадних брам, вивчені десятки житлових, виробничих і господарчих будівель, досліджені залишки оборонних споруд, знайдено 7 ювелірних скарбів, зібрана величезна колекція знахідок. На час найбільшого розквіту міста - першій половині XIII ст., загальна довжина оборонних споруд дитинця складала 1600 м., а площа - 16 га.
2.	Спасо-Преображенський собор	1033-1034 роки	Один з найдавніших храмів Русі. Розташований в історичному середовищі Чернігова, у центрі колишнього дитинця. Був головною архітектурною доміантою міста. Завдяки високим вежам, що фланкують західний фасад, і зараз відіграє роль важливої доміанти. Спаський собор будувався за візантійськими архітектурними традиціями. Значці архітектури називають планувально-просторове рішення собору унікальним, оскільки подібної конструкції не має жоден із відомих давньоруських храмів.
3.	Борисоглібський собор	1120-1123 рр	Усипальниця князів роду Давидовичів, пізніше головний храм кафедрального монастиря, ліквідованого указом російської імператриці Катерини II в 1786 р. Борисоглібський собор є характерним зразком чернігівської архітектурної школи XII ст. Хрестовокупольний, шестистопний, увінчаний однією банею (висота 25 м). Фасади храму визначаються великими площинами стін, розбитими тільки півколонами, що йдуть від самого низу до карнизів.

4.	Колегіум	1672pp	Колись ця будівля входила до складу кафедрального Борисоглібського монастиря — резиденції чернігівських архієпископів. Вона складається з довгого двоповерхового корпусу монастирської трапезної та дзвіниці, що безпосередньо прилягає до неї. Розбудовувати кафедру почав чернігівський архієпископ Лазар Баранович, який 1672 р. переїхав до Чернігова. Можливо, за його ініціативою і розпочалося будівництво трапезної.
5.	Будинок полкової канцелярії	1690-х роках	Будинок унікальний в усіх відношеннях. В об'ємно-просторовій композиції і декоративній обробці фасадів найбільш яскраво втілена характерна риса чернігівських споруд XVII—XVIII ст.: пластична обробка фасадів, де лопатки-пілястри по кутах і в місцях перетину стін, візерунчаті фронтони, багатопрофільні карнизи та інші деталі складають неповторну гру світлотіні. З великою майстерністю тут використані пластичні якості цегли різної форми і розмірів, прийомів планування, які йдуть від народної архітектури.
6.	П'ятницька церква	в кінці XII — на початку XIII ст.	Цікава техніка кладки стін П'ятницької церкви — це давньоримська техніка мурування «в ящик». За цією економічною технікою ззовні та зсередини стін йдуть суцільні ряди цегли-плінфи, а проміжки між її рядами заповнені вапнобетонном. Динамізм і виразність притаманні як зовнішньому, так і внутрішньому вигляду храму. Сходи на хори тут вбудовано в товщу західної стіни. На рівні хор влаштовано не широкі галереї, пов'язані із вікнами-бійницями південної та північної стіни. П'ятницька церква представляє найвищі досягнення останнього, домонгольського етапу розвитку архітектури.
7.	Катерининська церква	1969pp	Катерининська церква в Чернігові є найвизначнішою в Україні пам'яткою стилю українського (козацького) відродження XVII—XVIII ст., що зберіглася в автентичному вигляді, справила вирішальний вплив на розвиток української церковної архітектури XVIII

			ст. і досі відіграє роль містобудівної доміанти історичного середмістя.
8.	Єлецький монастир	в середині XI	Як і інші монастирі, обитель на Єлецькій горі являла собою некрополь. У різні часи на її території були поховані великий князь Трубчевський Всеволод Святославич, полковник Леонтій Артемович Полуботок, генеральний обозний Василь Дунін-Борковський, губернатор Андрій Степанович Милорадович, полковник Яків Лизогуб та інші. У товщі гори під садибою монастиря сховані оспівані легендами великі підземелля. Відома легенда пов'язує їх початок з іменем Антонія Печерського.
9.	Курган Чорна могила	960-ті роки	Величний насип кургану Чорна могила розташований в Чернігові поруч з Єлецьким монастирем. Це один з найбільших давньоруських курганів X ст., який зберігся. Існує легенда про те, що в цьому кургані похований князь Чорний, який був засновником міста і дав йому своє ім'я. Первинний насип кургану складав 7 м, потім тут відбувалася тризна-змагання на честь померлого, після якої курган досипався. На тризнищі були знайдені два ритони, зроблених з рогів тура зі срібним окуттям, багато орнаментованим. Найбільш цікаве окуття більшого ритону з чудовим фризом, де зображено фантастичних звірів, птахів, людей. Крім того, на тризнищі знайдено два жертвних ножа та бронзовий ідол скандинавського бога Тора.
10.	Болдині гори	1069рр.	У давньоруські дохристиянські часи на цьому місці було розташовано міське курганне кладовище. На території сучасного Чернігова зберіглося багато курганів, але болдиногірська група з них сама більша. До того ж цей курганный некрополь є одним з двох, що збереглися в межах міста на території Давньої Русі. Таким чином, з тих давніх часів, Болдині гори стали традиційним місцем поховання видатних людей, ім'я яких пов'язані з нашим містом.
11.	Антонієві печери	1069 рр.	Зараз печери є комплексом підземних приміщень і переходів загальною довжиною близько 350 м, котрі

			розміщуються у товщі Болдиних гір (у межах сучасного міста). Глибина залягання Антонієвих печер коливається від 2 до 12 метрів відносно поверхні гори. У XVIII—XIX століттях значна частина давніх комунікацій була перебудована, внаслідок чого печери остаточно втратили свій первісний вигляд. Тоді були створені три облицьованих цеглою підземні храми. Найбільш цікавий з них в архітектурному відношенні храм Феодосія Тотемського.
12.	Іллінська церква	кінець XI ст.	Спершу вона виконувала функції хрещення і була тридільною, однокораю, мініатюрних розмірів, складалася з прямокутних у плані бабинця, нефу та напівкруглої апсиди. З заходу до бабинця прилягав невеликий притвор. Літописні джерела не згадують часу зведення церкви, а тому серед дослідників немає єдиної точки зору на час її заснування. Критерієм датування пам'ятки є аналіз її архітектури, будівельної техніки і матеріалу. І все ж більшість дослідників відносять будівництво Іллінської церкви до кінця XI ст.
13.	Троїцький собор	Кінець XVII—XVIII ст.	Храм належить до унікальної типологічної групи споруд так званого державного або гетьманського жанру, у якій відроджено розпланувально — просторові структури мурованих храмів княжої доби і помітні впливи західного (литовського і польського) бароко. Ці храми відомі в Україні тільки в мурованому будівництві й не мають ані прототипів, ані наслідувань у народній дерев'яній архітектурі. Цю типологічну групу започаткував Спасо-Преображенський собор Максаківського монастиря на Чернігівщині, заснований в 1646 році.
14.	Введенська трапезна церква	1677 – 79 рр	Цікаво, що в архітектурі трапезної є чимало рис типової російської архітектури. Перш за все, це відноситься до обрамлення віконних отворів і, взагалі. Цей сплав українських і російських архітектурно-будівельних традицій народжував мажорні художні образи. Через деякий час після спорудження церкви гетьман Іван Мазепа подарував іконостас, прикрашений його

			гербом. Це був чотириярусний бароковий іконостас, центральна частина якого була підвищена і починаючи з другого ярусу ікони розташовувалися по вигнутій лінії, що трохи піднімалася до центру.
15.	Троїцько-Іллінський монастир	XI—XVIII ст.	Ініціатором будівництва Троїцького монастиря був відомий політичний, церковний діяч і письменник кінця XVII ст. архієпископ чернігівський Лазар Баранович. У 1672 році він переїхав у Чернігів із своєї колишньої резиденції в Новгороді-Сіверському. Сьогодні монастир продовжує бути резиденцією архієпископа Української православної церкви. У будинку настоятеля з 90-х років XX століття діє духовне училище з підготовки священиків та регентів-псаломщиків. Троїцький собор, чудовий зразок майстерності українських майстрів кінця XVII ст., знов є діючим храмом.

Додаток В.

Таблиця В.1

Колективні засоби розміщення, складено за [81]

Колективні засоби розміщення у 2018 році		
Області	Кількість колективних засобів розміщення, од	Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення, тис
Вінницька	22	78.4
Волинська	72	55.7
Дніпропетровська	93	383.9
Донецька	78	215.1
Житомирська	17	34.3
Закарпатська	54	114.6
Запорізька	123	162.3
Івано-Франківська	67	168.7
Київська	86	374.9
Кіровоградська	30	43.7
Луганська	9	22.9
Львівська	129	572.2
Миколаївська	102	117.9
Одеська	177	289.9
Полтавська	43	164.5
Рівненська	17	39.5
Сумська	21	43.5
Тернопільська	14	46.1
Харківська	67	218.5
Херсонська	107	129.7
Хмельницька	33	119.9
Черкаська	54	105.2
Чернівецька	11	53.3
Чернігівська	25	56.7

Таблиця В.2

Кількість дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, складено за [81]

Адміністративні одиниці	Роки			Відхилення			
	2016	2017	2018	абсолютне (+; -)		відносне, %	
				2018/ 2016	2018/ 2017	2018/ 2016	2018/ 2017
Україна	9669	9745	9328	-341	76	-3,5	0,8
Вінницька	258	293	249	-9	35	-3,5	13,6
Волинська	178	195	200	12	17	6,7	9,6
Дніпропетровська	839	839	834	-5	0	-0,6	0
Донецька	421	421	394	-27	0	-6,4	0
Житомирська	315	315	295	-20	0	-6,4	0
Закарпатська	175	175	145	-30	0	-17,1	0
Запорізька	265	265	232	-33	0	-20	0
Івано-Франківська	313	313	207	-106	0	-33,9	0
Київська	415	415	453	38	0	9,2	0
Кіровоградська	522	522	489	-33	0	6,3	0
Луганська	214	214	215	1	0	0,5	0
Львівська	238	238	245	7	0	3	0
Миколаївська	257	257	270	13	0	5,1	0
Одеська	556	556	638	82	0	14,7	0
Полтавська	808	808	782	-26	0	-3,2	0
Рівненська	234	234	146	-88	0	-37,6	0
Сумська	729	729	728	-1	0	-0,1	0
Тернопільська	89	89	89	0	0	0	0
Харківська	745	745	736	-9	0	-1,2	0
Херсонська	446	446	412	-34	0	-7,6	0
Хмельницька	204	204	172	-32	0	-15,7	0
Черкаська	800	800	754	-46	0	-5,7	0
Чернівецька	107	107	97	-10	0	-9,3	0
Чернігівська	483	483	473	-10	0	-2,3	0
Київ	82	82	73	-9	0	-11	0

Додаток Г.

Таблиця Г.1

Кількість турагентів у регіонах, складено за [81]

Адміністративні одиниці	Роки		Відхилення	
	2017	2018	абсолютне (+; -)	відносне, %
			2018/ 2017	2018/ 2017
Україна	2802	3565	763	27,2
Вінницька	60	78	18	30
Волинська	53	63	10	18,9
Дніпропетровська	313	404	91	29,1
Донецька	42	86	44	104,8
Житомирська	42	55	13	30,1
Закарпатська	48	75	27	56,3
Запорізька	147	174	27	18,4
Івано-Франківська	85	108	23	27,1
Київська	103	202	99	96,1
Кіровоградська	38	50	12	31,6
Луганська	17	28	11	64,8
Львівська	176	233	57	32,4
Миколаївська	58	81	23	39,7
Одеська	220	232	12	5,5
Полтавська	91	147	56	61,5
Рівненська	54	87	33	61,1
Сумська	55	76	21	38,2
Тернопільська	37	51	14	37,8
Харківська	251	254	3	1,2
Херсонська	59	71	12	20,3
Хмельницька	81	78	-3	-3,7
Черкаська	81	91	10	12,3
Чернівецька	51	67	16	31,4
Чернігівська	50	57	7	14
Київ	590	717	127	21,5

Таблиця Г.2

Кількість туристів, обслугованих туроператорами, складено за [81]

Адміністративні одиниці	Роки			Відхилення			
	2016	2017	2018	абсолютне (+; -)		відносне, %	
				2018/ 2016	2018/ 2017	2018 / 2016	2018/ 2017
Україна	1767801	1956060	2351338	583537	39527	33,1	20,2
Вінницька	6472	6422	6593	121	171	1,9	2,7
Волинська	14665	4424	6191	-8474	1767	-57, 8	39,9
Дніпропетровська	3786	5125	7459	3673	2334	97	45,5
Донецька	4036	-	2171	-1865	-	-46,2	-
Житомирська	524	383	846	322	463	61,5	119,9
Закарпатська	4215	3499	4926	711	1427	16,9	40,8
Запорізька	1774	925	795	-979	-130	-55,2	-14,1
Івано-Франківська	71809	60419	37153	-34656	-23266	-48,3	-38,5
Київська	1154	647	1860	706	1213	61,2	187,5
Кіровоградська	150	-	-	-	-	-	-
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	109519	87081	82677	-28852	-4404	-26,3	-5,1
Миколаївська	768	1018	1280	512	262	66,7	25,7
Одеська	24680	22072	22312	-2368	240	-9,6	1,1
Полтавська	-	-	-	-	-	-	-
Рівненська	669	772	362	-307	-410	-45,9	-53,1
Сумська	2397	2007	2788	391	781	16,3	38,9
Тернопільська	1662	2101	3131	1469	1030	88,4	49
Харківська	2462	2073	337	-2125	-1731	-86,3	-83,7
Херсонська	3191	3124	120	-3071	-3004	-96,2	96,1
Хмельницька	1066	-	378	-688	-	-64,5	-
Черкаська	857	1743	2561	1704	818	198,8	46,9
Чернівецька	4810	1171	4934	124	3763	2,6	321,3
Чернігівська	113	145	155	42	10	37,2	6,9
Київ	1507022	1750909	2162309	655287	411400	43,5	23,5